

บทที่ ๒

ยุทธศาสตร์การยุติธรรมของประเทศ ยุทธศาสตร์ศาลปกครอง แนวคิดเกี่ยวกับวิธีพิจารณาคดีในศาลของประเทศไทย

ยุทธศาสตร์การยุติธรรมของประเทศ

หากจะกล่าวถึงยุทธศาสตร์การยุติธรรมของประเทศจะได้มีการกล่าวถึงกฎหมาย และแผนแม่บทที่เกี่ยวข้องอันจะสรุปให้เห็นถึงกระบวนการบริหารงานยุติธรรมในภาพรวมทั้งหมดของประเทศ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. พระราชบัญญัติพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๕

โดยที่งานด้านกระบวนการยุติธรรมนั้น มีความจำเป็นต่อการสร้างความสงบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นแก่สังคม ทั้งในด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหอาชญากรรม การคุ้มครองความปลอดภัยของประชาชน การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพให้กับประชาชน การบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมายและให้เกิดความสะดวกแก่ประชาชน แต่เนื่องจากในปัจจุบันองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมมีอยู่หลายองค์กร ซึ่งมีหน้าที่ความรับผิดชอบตามกฎหมายในแต่ละด้านแยกออกจากกัน จึงมีปัญหาในการบริหารงานด้านกระบวนการยุติธรรมที่ยังไม่มีความเชื่อมโยง เพื่อแก้ไขปัญหาให้ครบถ้วนทุกด้านไปพร้อมกัน ฉะนั้นเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการประสานการบริหารงานยุติธรรมของชาติให้เป็นไปโดยสอดคล้องกัน และมีการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะทำให้การอำนวยความสะดวกยุติธรรมมีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อความต้องการของสังคม สมควรส่งเสริมให้องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการใช้กฎหมายต่างๆ ได้ร่วมกันวางแผนการบริหารงานยุติธรรมและแก้ไขปัญหาอุปสรรคในกระบวนการยุติธรรมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศได้ต่อไป

พระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้กำหนดให้ “การบริหารงานยุติธรรม” หมายความว่า การดำเนินงานที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม การป้องกันและแก้ไขปัญหอาชญากรรม การคุ้มครองความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้กับประชาชน การบังคับการตามกฎหมายและการอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน แต่ไม่รวมถึงอำนาจอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีของศาลและการดำเนินการของหน่วยงานอิสระตามรัฐธรรมนูญ

โดยที่ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ ประกอบด้วย นายกรัฐมนตรีหรือรองนายกรัฐมนตรีซึ่งนายกรัฐมนตรีมอบหมาย เป็นประธาน กรรมการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นรองประธานกรรมการ ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงยุติธรรม ปลัดกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสาร อัยการสูงสุด เจ้ากรมพระธรรมนูญ ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ เลขาธิการคณะกรรมการ กฤษฎีกา เลขาธิการคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ เลขาธิการ คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการฟอกเงิน เลขาธิการคณะกรรมการป้องกัน และ ปราบปรามยาเสพติด เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เลขาธิการ คณะรัฐมนตรี เลขาธิการสำนักงานศาลปกครอง เลขาธิการสำนักงานศาลยุติธรรม เลขาธิการเนติ บันฑิตยสภา นายกสภาทนายความ คณบดีคณะนิติศาสตร์หรือเทียบเท่าของสถาบันอุดมศึกษา ของรัฐทุกแห่งซึ่งเลือกกันเองให้เหลือหนึ่งคน ผู้แทนกระทรวงยุติธรรม ผู้แทนสำนักงาน คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ผู้แทนสำนักงบประมาณ ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งได้รับแต่งตั้งจาก คณะรัฐมนตรีจำนวนสามคนเป็นกรรมการ และผู้อำนวยการสำนักงานกิจการยุติธรรมเป็น เลขาธิการ โดยคณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

๑. จัดทำแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติและแผนแม่บทเทคโนโลยี สารสนเทศกระบวนการบริหารงานยุติธรรมเสนอต่อคณะรัฐมนตรี

๒. เสนอแนะและให้ความเห็นเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายและแนวทางการบริหารงาน ยุติธรรมต่อคณะรัฐมนตรี

๓. พิจารณาให้ความเห็นเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมที่คณะรัฐมนตรีขอให้พิจารณา

๔. ประสานงานระหว่างหน่วยงาน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม หรือรายงานต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม เพื่อแก้ไขข้อขัดข้องที่เป็นอุปสรรคต่อการ บริหารงานยุติธรรม ส่งเสริมความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรม หรือการดำเนินการตามแผน แม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ และแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม

๕. ศึกษา วิเคราะห์ และประเมินผลการบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมาย หรือการ ปฏิบัติตามแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ เพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น

๖. ศึกษาวิเคราะห์ และทำการศึกษาวิจัยเพื่อกำหนดแนวทาง กลยุทธ์ และมาตรการ ในการปรับปรุงและพัฒนาการบริหารงานยุติธรรม หรือการดำเนินการตามแผนแม่บท การบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติให้เป็นไปโดยมีประสิทธิภาพและสัมฤทธิ์ผล และเสนอแนะต่อ คณะรัฐมนตรี หน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม เพื่อพิจารณา

๓. ประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรม จัดประชุม สัมมนา ฝึกอบรม หรือเสนอแนะหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงาน ยุติธรรมในการเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม

๔. กำกับดูแลการจัดทำรายงานประจำปีของสำนักงานกิจการยุติธรรมเพื่อเสนอต่อ คณะรัฐมนตรี

๕. กำหนดระเบียบอื่นใดเพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

๑๐. ปฏิบัติการอื่นตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่น

เพื่อประโยชน์ให้มีการวางแผนและดำเนินการเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมของ ประเทศให้เป็นไปโดยสอดคล้องกัน และมีประสิทธิภาพในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมแก่ประชาชน ตลอดจนการใช้ทรัพยากรให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด ให้คณะกรรมการจัดทำแผนแม่บทการ บริหารงานยุติธรรมแห่งชาติขึ้นเป็นแนวทางสำหรับความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรม ระหว่างหน่วยงานของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรม

แผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ ให้เป็นแผนระยะสี่ปี โดยแสดงทิศทางของ การพัฒนาการบริหารงานยุติธรรม ซึ่งมีสาระสำคัญในเรื่องดังต่อไปนี้

๑. การประสานแนวทางการบริหารงานยุติธรรมของหน่วยงานของรัฐ และองค์กรที่ เกี่ยวข้องกับการบริหารงานยุติธรรมแต่ละแห่งเพื่อให้เกิดการบูรณาการในภาพรวมที่สอดคล้องกับ สภาพสังคมและการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ

๒. มาตรการเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการบริหารงานยุติธรรมของ ประเทศ

๓. แนวทางการพัฒนาการบริหารงานยุติธรรมเพื่อประโยชน์ในการนำมาใช้แก้ไข ปัญหาด้านต่างๆ ของประเทศ

๔. แนวทางการปฏิบัติงานให้เกิดความร่วมมือในการบริหารงานยุติธรรม เพื่อให้มี ประสิทธิภาพและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน

๕. ความร่วมมือด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมเพื่อประโยชน์ในการ ใช้ทรัพยากรร่วมกันที่มีประสิทธิภาพในการบริหารงานยุติธรรม

๖. การดำเนินการอื่นใดเพื่อประโยชน์ในการบริหารงานยุติธรรม

๒. แผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๕

รัฐบาลได้มีนโยบายและให้ความสำคัญในการพัฒนาและปรับปรุงงานกระบวนการ ยุติธรรมมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยให้มีการศึกษาทบทวนสถานการณ์งาน กระบวนการยุติธรรมในภาพรวม รวมทั้งกำหนดควมวิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และยุทธศาสตร์

การพัฒนาที่จะนำไปสู่การปรับปรุงกลไกการบริหารจัดการและจัดโครงสร้างองค์กรต่างๆ ให้รองรับอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๕๕) เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗ เพื่อให้หน่วยงานบริหารในกระบวนการยุติธรรมใช้เป็นกรอบในการดำเนินงานและจัดทำงบประมาณ รวมทั้งให้ขอความร่วมมือจากองค์กรอิสระในกระบวนการยุติธรรม นำกรอบเนื้อหาสาระของแผนแม่บทฯ ไปใช้ประกอบการพิจารณาจัดทำแผนการดำเนินงานให้มีความสอดคล้อง สนับสนุน และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

สำหรับแผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๕ นี้ มีกรอบแนวคิดพื้นฐานในการจัดทำแผนแม่บทฯ ๔ ประการ ได้แก่

๑. อนุรักษ์พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า

“กฎหมายนั้น ไม่ใช่ตัวความยุติธรรม เป็นแต่เพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งสำหรับใช้ในการรักษา และอำนวยความยุติธรรมเท่านั้น การใช้กฎหมายจึงต้องมุ่งหมายใช้เพื่อรักษาความยุติธรรม ไม่ใช่เพื่อรักษาตัวบทของกฎหมายเอง และการรักษาความยุติธรรมในแผ่นดินก็มิได้มีวงแคบอยู่เพียงแค่ว่าขอบเขตของกฎหมาย หากต้องขยายออกไปให้ถึงศีลธรรมจรรยาตลอดจนเหตุและผลตามเป็นจริงด้วย...”

๒. เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมสะท้อนสภาพปัญหาและความต้องการในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน

๓. ให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพและประสิทธิภาพในการดำเนินงาน และการอำนวยความยุติธรรม รวมทั้งการประสานความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๔. เน้นการพัฒนากระบวนการยุติธรรมให้ครอบคลุมทั้งกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ทางแพ่ง และทางปกครอง

จากการวิเคราะห์สภาพปัญหา สถานการณ์ สภาพแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาระบบงานยุติธรรมในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา พบว่า สภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่จะส่งผลกระทบต่อการเกิดปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสังคม ปัญหาข้อร้องเรียนชายแดนภาคใต้ ซึ่งยังคงเป็นปัญหาเรื้อรังของสังคมไทย ในขณะที่การจัดการของหน่วยงานภาครัฐยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการได้อย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพและทั่วถึง โดยปัจจัยซึ่งถือเป็นอุปสรรค ได้แก่ ระบบงานยุติธรรม ยังมีปัญหาขาดมาตรฐานที่ชัดเจน มีขั้นตอนมาก เสียค่าใช้จ่ายสูง และมีความล่าช้าในการบังคับใช้กับประชาชนทั่วไป รวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐอาจจะยังไม่เข้าใจในบทบาทอำนาจหน้าที่อย่างถูกต้อง การขาดวัฒนธรรมองค์กรในการประสาน และทำงานร่วมกัน บุคลากรบางส่วนขาดจิตสำนึก และทัศนคติที่ดีในการให้บริการแก่ประชาชน กฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายไม่สอดคล้องกับสภาพความ

เป็นจริง หรือไม่ทันกับลักษณะความผิดที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ รวมถึงระบบวัฒนธรรมอุปถัมภ์ที่ยังคงมีอยู่และเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการเสริมสร้างธรรมาภิบาลในสังคมไทย แม้ว่าจะมีปัจจัยที่เอื้อต่อการบริหารงานยุติธรรมหลายประการ เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่ระบุถึงสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคล สิทธิในกระบวนการยุติธรรมของประชาชน และแนวนโยบายด้านกระบวนการยุติธรรมของรัฐไว้ในหลายมาตรา นโยบายรัฐบาลและเจตจำนงของผู้บริหารการเมืองที่เน้นให้ความสำคัญกับการพัฒนาส่งเสริมประชาธิปไตย ภาพลักษณ์ที่ดีและความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ข้อตกลง อนุสัญญาและความร่วมมือกับนานาประเทศในด้านต่างๆ และนวัตกรรมความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ

นอกจากนี้ จากการสำรวจและรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่เข้ารับบริการจากหน่วยงานกระบวนการยุติธรรมทั่วประเทศ ยังพบว่า ประชาชนผู้ใช้บริการส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจและเข้าใจผิดในบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ทั้งนี้ องค์การต่างๆ ที่มีภาพลักษณ์ที่ดีและเป็นที่ยอมรับของประชาชนก่อนเข้ารับบริการ แต่กลับลดลงอยู่ในระดับค่อนข้างเชื่อมั่นภายหลังรับบริการ สำหรับความพึงพอใจส่วนมากมีความพึงพอใจในระดับค่อนข้างพอใจ ทั้งด้านกระบวนการและขั้นตอนการให้บริการ ด้านเจ้าหน้าที่ให้บริการ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและสถานที่และด้านคุณภาพการให้บริการ

ดังนั้น เพื่อให้แผนแม่บทการบริหารงานยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๕ สามารถนำไปใช้เป็นกรอบแนวทางความร่วมมือในการดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่สอดคล้องและมีประสิทธิภาพ สนองต่อความต้องการของประชาชนและสังคมได้อย่างแท้จริงจึงได้กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ วัตถุประสงค์ เป้าหมายและยุทธศาสตร์ ดังนี้

ด้านวิสัยทัศน์ ต้องการให้มีระบบการอำนวยความยุติธรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทันสมัย ถูกต้อง โปร่งใส เป็นธรรม และมีความเป็นสากล ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการงานยุติธรรมได้อย่างสะดวก รวดเร็ว เสียค่าใช้จ่ายน้อย และเสมอภาค ก่อให้เกิดสังคมที่มีความปลอดภัยสงบเรียบร้อย และสมานฉันท์

ด้านพันธกิจ เพื่อให้การพัฒนาระบบงานยุติธรรมของประเทศในช่วงแผนแม่บทฉบับนี้ บรรลุวิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงมีพันธกิจของการพัฒนาระบบงานยุติธรรมที่ต้องดำเนินการ คือ บูรณาการและประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมและภาคีการพัฒนาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาระบบการอำนวยความยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพ ทันสมัย ถูกต้อง โปร่งใส เป็นธรรมและมีความเป็นสากล รวมถึงสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการงานยุติธรรมได้โดยสะดวก รวดเร็ว เสียค่าใช้จ่ายน้อยและเสมอภาค โดยลดขั้นตอนการปฏิบัติงานให้

กระชับ สะดวก รวดเร็ว กำหนดมาตรฐานและแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน เน้นการดำเนินงานเชิงรุกทั้งด้านการป้องกัน การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ และการแก้ไขฟื้นฟู รวมทั้งการส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมทางเลือก การส่งเสริมพัฒนาทักษะ ความรู้ความสามารถของบุคลากรควบคู่กับการพัฒนาจริยธรรมคุณธรรม การพัฒนากฎหมายและการบังคับใช้ ปรับแก้ไขกฎหมายให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ตลอดจนพัฒนาระบบฐานข้อมูลและศักยภาพทางเทคโนโลยีกระบวนการยุติธรรมที่สามารถตอบสนองการให้บริการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับยุทธศาสตร์และแนวทางการดำเนินงานนั้น ได้มีการดำเนินงานร่วม ๕ ยุทธศาสตร์ตามลำดับความสำคัญ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ส่งเสริมการป้องกันอาชญากรรมและลดการเกิดข้อพิพาท

วัตถุประสงค์ เพื่อเสริมสร้างให้คนในสังคมมีความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักถึงเรื่องความยุติธรรม ความเป็นธรรม และสมานฉันท์ รู้จักป้องกัน เฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาอาชญากรรม มีทักษะพื้นฐานในการยุติข้อพิพาทและความขัดแย้งต่างๆ ได้โดยสันติวิธี

แนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ การพัฒนาและเสริมสร้างจิตสำนึกรักความยุติธรรมและคุณธรรมในด้านต่างๆ แก่เด็กและเยาวชน เสริมสร้างจิตสำนึกคุณธรรมในด้านต่างๆ โดยมีครอบครัว สถาบันการศึกษาและสถาบันศาสนาเป็นสถาบันหลัก เสริมสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างสถาบันครอบครัว ชุมชน สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการป้องกันและแก้ไขการกระทำผิดในเด็กและเยาวชน ตลอดจนให้มีส่วนร่วมในการบำบัด แก้ไขฟื้นฟูเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดไม่ให้กลับไปกระทำความผิดซ้ำอีก และอยู่ในสังคมได้อย่างปกติ ปรองดอง ประชาสัมพันธ์สร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องกฎหมาย ขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมพื้นฐาน รวมทั้งการเคารพกฎหมายและสิทธิเสรีภาพต่างๆ อย่างต่อเนื่อง การยกย่องเชิดชูเกียรติ และให้รางวัลแก่บุคคลที่กระทำความดี การพัฒนาการดำเนินงานป้องกันในเชิงรุก โดยสนับสนุนให้มีมาตรการการจัดระเบียบสังคม การควบคุมและขจัดแหล่งมั่วสุม แหล่งอบายมุขต่างๆ รวมทั้งการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยนำกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมคิดร่วมทำและร่วมรับผิดชอบมาใช้ เป็นต้น

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ส่งเสริมการประนีประนอมข้อพิพาทและกระบวนการยุติธรรมทางเลือก

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงและได้รับความยุติธรรมจากหลายช่องทางอย่างเหมาะสม เป็นการลดปริมาณคดีที่เข้าสู่ศาลหรือกระบวนการยุติธรรม ลดระยะเวลาและการค่าใช้จ่ายทั้งของภาครัฐและประชาชน ยุติความขัดแย้งและสร้างความสมานฉันท์ปรองดองให้เกิดขึ้นในสังคม

แนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ สร้างการยอมรับผลดีของการสร้างความสมานฉันท์การประนีประนอมข้อพิพาทและกระบวนการยุติธรรมทางเลือกโดยเผยแพร่ความรู้ และประชาสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจแก่ประชาชนและสังคม การกำหนดเป็นนโยบายร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนให้นำวิธีประนีประนอมข้อพิพาทหรือกระบวนการยุติธรรมทางเลือกมาใช้โดยมีกฎหมายรองรับ รวมทั้งการเร่งรัดดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม โดยนำมาตรการทางเลือกที่มีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จมาใช้ในการดำเนินงานให้มากขึ้น สร้างหมู่บ้านชุมชนให้เข้มแข็ง และให้ชุมชนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเครือข่ายยุติธรรมชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ส่งเสริมและพัฒนากลไกการติดตามประเมินผลและการดำเนินการไต่ถามถ้อยประนีประนอมข้อพิพาทอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ เสริมสร้างการมีส่วนร่วมและบทบาทของภาคีการพัฒนาต่างๆ

วัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้ภาคีการพัฒนาต่างๆ ได้แก่ ภาคประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน องค์กรเอกชน สถาบันการศึกษาและสื่อมวลชนได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือมีบทบาทที่เหมาะสมในกระบวนการยุติธรรมและการอำนวยความสะดวกยุติธรรมทุกระดับ

แนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ การกำหนดนโยบายและแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจนจากรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ โดยเปิดโอกาสให้ภาคีการพัฒนาต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน การส่งเสริมการจัดตั้งและขยายพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชน โดยฝึกอบรมประชาชน ผู้นำชุมชนท้องถิ่นเข้ามาเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน และสนับสนุนทรัพยากรในด้านต่างๆ อย่างเหมาะสม รวมทั้งการเปิดโอกาสให้ภาคเอกชน องค์กรภาคเอกชนและสื่อมวลชนมีบทบาทมากขึ้นในการตรวจสอบและติดตามการปฏิบัติงานของบุคลากรและหน่วยงานกระบวนการยุติธรรมได้ในทุกขั้นตอนการดำเนินงาน เป็นต้น

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ ประสานความร่วมมือและพัฒนาระบบงานยุติธรรม

วัตถุประสงค์ เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมและภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งระบบการบริหารงานและการจัดการองค์กรที่มีประสิทธิภาพ ทันสมัยตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

แนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ การส่งเสริมและประสานความร่วมมือระหว่างภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ โดยจัดให้มีกลไกการประสานงานในทุกระดับ ทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค จังหวัดและระดับพื้นที่ โดยคำนึงถึงความแตกต่างของสภาพปัญหา วัฒนธรรม ประเพณีของแต่ละท้องถิ่น จัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ การปรับปรุง และเพิ่มประสิทธิภาพระบบงานยุติธรรมทางอาญา แพ่งและพาณิชย์ และทางปกครอง โดยสนับสนุนและส่งเสริมการนำวิธีการบริหารจัดการคดีมาใช้พัฒนาระบบการป้องกันและ

ปราบปรามอาชญากรรม ระบบการสืบสวนและการดำเนินคดี โดยเฉพาะอาชญากรรมรูปแบบใหม่ๆ พัฒนาระบบงานนิติวิทยาศาสตร์ให้มีประสิทธิภาพทันสมัย พัฒนาศักยภาพการดำเนินงานและนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งการพัฒนางานวิจัย กฎหมาย และระบบงานในกระบวนการยุติธรรมและส่งเสริมการบังคับใช้ โดยให้ทุกภาคส่วนของสังคมเข้ามามีบทบาทในการรับรู้ ให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการแก้ไข ปรับปรุงหรือออกกฎหมายใหม่ โดยผ่านช่องทางต่างๆ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการตรวจสอบการบังคับใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่ เพื่อป้องกันการทุจริตประพฤติมิชอบ และเพื่อความโปร่งใสในการบังคับใช้กฎหมาย เป็นต้น

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ พัฒนาประสิทธิภาพการให้บริการและการส่งเสริมคุณธรรม

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการความยุติธรรมที่สะดวก รวดเร็วเสียค่าใช้จ่ายน้อย และมีความพึงพอใจ รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรให้มีจริยธรรม คุณธรรม และมีจิตสำนึกที่ดี ควบคู่กับการพัฒนาทักษะ ความรู้ความสามารถตามมาตรฐานที่กำหนด

แนวทางการดำเนินงาน ได้แก่ การพัฒนาประสิทธิภาพการให้บริการของหน่วยงานโดยกำหนดมาตรฐานการทำงาน พัฒนาระบบการประสานและระบบส่งต่อการให้บริการความช่วยเหลือ ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรร่วมกันในการปฏิบัติงาน การส่งเสริมการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยสร้างระบบกลไกการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ เปิดช่องทางการร้องทุกข์ในรูปแบบต่างๆ สร้างเครือข่ายการดำเนินงาน จัดระบบส่งต่อและถ่ายโอนงานบริการให้กับภาคเอกชนหรือองค์กรภาคเอกชน ให้มีกลไกหรือกฎหมายรองรับ และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของเจ้าหน้าที่ รวมทั้งการพัฒนาบุคลากรให้มีความสามารถ คุณธรรมและจิตสำนึกให้บริการการตระหนักถึงหลักนิติธรรม เพื่อป้องกันการใช้อำนาจโดยมิชอบด้วยกฎหมาย โดยการพัฒนาฝึกอบรม จัดทำจรรยาบรรณ และจริยธรรมในการปฏิบัติงาน เปิดช่องทางให้หน่วยงานภายนอก หรือภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบ ปรับปรุงระบบเงินเดือน ค่าตอบแทนและสวัสดิการของบุคลากรให้เท่าเทียมตามหลักเกณฑ์ที่มาตรฐานสากลปฏิบัติ เป็นต้น

๓. แผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๕

แผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบทิศทางในการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารงานกระบวนการยุติธรรมตามนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการเร่งรัดให้มีการพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อประโยชน์ในการประสานงาน ติดตามและสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานต่างๆ ในกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งสามารถศึกษา วิเคราะห์และวิจัยสถานการณ์แนวโน้มของอาชญากรรม การเกิดข้อพิพาท

และข้อขัดแย้งต่างๆ ในสังคม นำไปสู่การกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพ ทันเวลา และเกิดประสิทธิผลอย่างจริงจัง

โดยที่ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีสารสนเทศได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศในทุกมิติ รวมทั้งด้านการบริหารงานกระบวนการยุติธรรม รัฐบาลจึงมีนโยบาย และทิศทางการพัฒนาต่างๆ ซึ่งถือเป็นจุดแข็งและโอกาสของการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารราชการเพื่อให้เกิดความคล่องตัว โปร่งใส ประหยัด และมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในการบริหารจัดการกระบวนการยุติธรรมที่ต้องรวดเร็ว ชัดเจน และเปิดเผยมากขึ้น โดยมีระบบฐานข้อมูลร่วมที่สามารถเชื่อมโยงใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารงานภาครัฐ ภายใต้แผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ แผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๑ ตลอดจนกฎหมายหลายฉบับที่สนับสนุนและเปิดช่องทางให้มีการเปิดเผยหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลต่างๆ ทางอิเล็กทรอนิกส์ รวมทั้งประสบการณ์การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมในต่างประเทศ ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้เป็นรูปแบบและแนวทางการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของประเทศไทย

ทั้งนี้ แผนแม่บทดังกล่าวได้กำหนดวิสัยทัศน์โดยที่ต้องการให้มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารอย่างบูรณาการในการบริหารงานยุติธรรมให้เกิดประสิทธิภาพ ประหยัด โปร่งใส และเป็นธรรม ภายในปี ๒๕๕๕ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. ให้องค์กรในกระบวนการยุติธรรมมีศักยภาพทางเทคโนโลยีสารสนเทศที่สามารถตอบสนองการให้บริการกระบวนการยุติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส และตรวจสอบได้

๒. ประสาน ติดตามและสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ให้เป็นไปตามนโยบาย ทิศทาง และเป้าหมายที่กำหนดไว้

๓. ศึกษา วิเคราะห์และวิจัยระบบงานยุติธรรมให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

โดยมีเป้าหมายให้บุคลากรและอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีสารสนเทศมีคุณภาพและเพียงพอกับการปฏิบัติงาน ระบบข้อมูลกระบวนการยุติธรรมมีความครบถ้วนและเชื่อถือได้ การแลกเปลี่ยนหรือเชื่อมโยงข้อมูลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ระบบเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศมีความมั่นคงและปลอดภัย สามารถให้บริการได้ตลอดเวลาและจากทุกสถานที่อันประกอบด้วย ๖ ยุทธศาสตร์ ได้แก่

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การพัฒนา และบูรณาการข้อมูลสารสนเทศในกระบวนการยุติธรรม

การจัดเก็บข้อมูลสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ส่วนใหญ่จัดเก็บในรูปเอกสาร ทำให้ไม่อาจแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและตรวจสอบความถูกต้องได้ยาก แนวทางการพัฒนาและบูรณาการข้อมูลสารสนเทศ ได้แก่ วิเคราะห์ความต้องการและกำหนดข้อมูลที่สำคัญสำหรับการบริหารงานทุกระดับ ปรับเปลี่ยนการจัดเก็บข้อมูลเป็นอิเล็กทรอนิกส์และสำรวจข้อมูลจากประชาชนเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลจากหน่วยงานให้มีความถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้น

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศของกระบวนการยุติธรรม

เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาระบบการทำงานให้ทันสมัย และมีประสิทธิภาพ แต่เนื่องจากสถานภาพทางเทคโนโลยีสารสนเทศของแต่ละหน่วยงานมีความไม่เท่าเทียมกัน จึงมีแนวทางการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศโดยกำหนดมาตรฐานเทคโนโลยีสารสนเทศขั้นต่ำในการบูรณาการข้อมูล ติดตามสนับสนุนและพัฒนาระบบงานเทคโนโลยีสารสนเทศของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมให้มีความพร้อมและเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนด

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การพัฒนาเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม

เครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศของแต่ละหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมมีความไม่สมบูรณ์และแตกต่างกัน ทำให้ไม่สามารถสืบค้นหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลและติดต่อประสานงานทั้งภายในและระหว่างหน่วยงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวทางการพัฒนาเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม ได้แก่ วิเคราะห์ความต้องการและออกแบบระบบเครือข่ายเฉพาะของกระบวนการยุติธรรมที่มีความมั่นคงปลอดภัยตามนโยบายรัฐบาล และขยายเครือข่ายเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ รวมทั้งองค์กรอิสระและหน่วยงานในต่างประเทศ

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การพัฒนาระบบความมั่นคงปลอดภัยด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม

ข้อมูลสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมเกี่ยวข้องกับบุคคลและผลประโยชน์ต่างๆ จึงจำเป็นต้องสร้างระบบความมั่นคงปลอดภัยด้านเทคโนโลยีที่เหมาะสม แนวทางการพัฒนาระบบความมั่นคงปลอดภัย ได้แก่ กำหนดมาตรฐานเทคโนโลยีความปลอดภัย วางขั้นตอนการรักษาความปลอดภัยในการใช้ข้อมูลข่าวสารสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม ตรวจสอบการเข้าถึงข้อมูลอย่างเป็นระบบ และกำหนดมาตรฐานการรักษาความปลอดภัยของศูนย์ข้อมูลของแต่ละหน่วยงาน

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ การพัฒนาบุคลากรด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรม

บุคลากรด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมมีปัญหาด้านปริมาณ และคุณภาพ จึงควรมีแนวทางการพัฒนาบุคลากรด้านเทคโนโลยีสารสนเทศกระบวนการยุติธรรมโดยเพิ่มจำนวนบุคลากรให้เพียงพอและเหมาะสมกับการปฏิบัติงาน เพิ่มศักยภาพและทักษะในการ

ทำงาน สร้างสิ่งจูงใจในลักษณะต่างๆ รวมทั้งติดตามประเมินผลศักยภาพของบุคลากรอย่างเป็นระบบที่ชัดเจน

ยุทธศาสตร์ที่ ๖ การแก้ไข กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมายให้เอื้อต่อการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในกระบวนการยุติธรรม

การดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรมต้องเป็นไปตามขั้นตอน และวิธีการที่กฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับของแต่ละหน่วยงานได้กำหนดขึ้น โดยเฉพาะการใช้ข้อมูลร่วมกัน หรือการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงานทางอิเล็กทรอนิกส์ซึ่งยังไม่มีกฎหมาย หรือระเบียบข้อบังคับรองรับที่ชัดเจน แนวทางการดำเนินการ ได้แก่ ศึกษากฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งดำเนินการปรับปรุงแก้ไขและผลักดันให้เกิดผลเป็นรูปธรรมอย่างจริงจัง

๔. แผนยุทธศาสตร์ศาลยุติธรรม (พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๖)

ศาลยุติธรรมมีวิสัยทัศน์ในการดำรงไว้ซึ่งความเป็นธรรม ภายใต้หลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ทั้งมุ่งส่งเสริมบทบาทการศาลยุติธรรมไทยให้เป็นที่ประจักษ์ในระดับสากลภายในปี พ.ศ.๒๕๖๖ โดยศาลยุติธรรม มีพันธกิจ คือ พันธกิจที่ ๑ การอำนวยความสะดวกยุติธรรม (การพิจารณาพิพากษา การไกล่เกลี่ยและระงับข้อพิพาทด้วยวิธีการอื่น การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน) พันธกิจที่ ๒ การสนับสนุนการอำนวยความสะดวกยุติธรรม พันธกิจที่ ๓ การสนับสนุนและพัฒนาความร่วมมือด้านการยุติธรรมทั้งในและระหว่างประเทศเพื่อรองรับการดำเนินงานของกระบวนการยุติธรรมไทยและต่างประเทศ และพันธกิจที่ ๔ การให้บริการประชาชนและสังคม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อรองรับหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี และมีเป้าประสงค์ ดังต่อไปนี้

เป้าประสงค์ยุทธศาสตร์ที่ ๑ สังคมมีหลักประกันจากการอำนวยความสะดวกยุติธรรมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพตามที่กฎหมายบัญญัติ

เป้าประสงค์ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ภาคเศรษฐกิจ การลงทุนและประชาชน มีหลักประกันจากการอำนวยความสะดวกยุติธรรมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพจากศาลชั้นอุทธรณ์ตามที่กฎหมายบัญญัติ

เป้าประสงค์ยุทธศาสตร์ที่ ๓ องค์อำนาจอธิปไตย หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมทั้งในและต่างประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศ ให้ความร่วมมือในการสนับสนุนการอำนวยความสะดวกยุติธรรมของศาลยุติธรรมไทย

เป้าประสงค์ยุทธศาสตร์ที่ ๔ ประชาชนสามารถเข้าถึงการบริการของศาลยุติธรรมได้โดยสะดวก รวดเร็ว และทั่วถึง และมีความรู้เกี่ยวกับการใช้สิทธิเสรีภาพที่ตนพึงได้รับตามกฎหมายเพิ่มมากขึ้น

เป้าประสงค์ยุทธศาสตร์ที่ ๕ ระบบการสนับสนุนการอำนวยความสะดวกยุติธรรมสามารถรองรับการปฏิบัติงานของข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

เป้าประสงค์ยุทธศาสตร์ที่ ๖ ศาสดิธรรมมีบุคลากรที่มีศักยภาพในการปฏิบัติงานมากขึ้น

จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกองค์กร ปัจจัยทางเทคโนโลยีถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญ โดยที่ปัจจัยทางเทคโนโลยีที่เอื้อต่อการทำงานของศาสนาดิธรรม ได้แก่ เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในปัจจุบันที่มีความทันสมัย ก้าวหน้า สะดวก รวดเร็ว ราคาถูก และเข้าถึงได้ง่าย ตลอดจนมีบทบาทในการบริหารงานทั้งภาครัฐและเอกชนสามารถนำมาพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและระบบเครือข่ายเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการพิจารณาพิพากษาคดี การสืบพยาน การบริหารจัดการคดี การบริการประชาชน การบริหารราชการและการตัดสินใจ ทั้งเป็นการเพิ่มโอกาสการพัฒนาบุคลากรของศาสนาดิธรรมในส่วนของผู้พิพากษาและข้าราชการ ศาสดิธรรมให้มีศักยภาพและความพร้อมในการใช้งานอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ยังมีการนำข้อมูลเผยแพร่ข้อมูลสู่สาธารณะผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่สามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้ทันต่อเหตุการณ์ ส่งผลให้ประชาชนได้รับข้อมูลข่าวสารที่คลาดเคลื่อน มีความหลงเชื่อ และนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการกระทำผิดก่อให้เกิดปริมาณคดีที่เกิดจากเทคโนโลยีสมัยใหม่เพิ่มสูงขึ้น ในขณะเดียวกันการพึ่งพาเทคโนโลยีที่มีความก้าวหน้ามาก ทำให้ศาสนาดิธรรมมีความเสี่ยงที่จะถูกจารกรรมข้อมูลซึ่งเป็นความลับของราชการและเกิดเหตุการณ์ฐานข้อมูลรั่วได้ รวมทั้งการเกิดอาชญากรรมในรูปแบบใหม่ๆ ที่มีความหลากหลายมากขึ้น อันเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เช่น การติดต่อสื่อสารทางอินเทอร์เน็ต การหลอกลวงผ่านอินเทอร์เน็ต การคุยออนไลน์ (Chat) เกมออนไลน์ การโจมตีการให้บริการของหน่วยงานหรือบริษัท การละเมิดลิขสิทธิ์ที่เกิดจากนวัตกรรมทางเทคโนโลยีโปรแกรมข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น ก่อให้เกิดปริมาณคดีที่เกิดจากเทคโนโลยีสมัยใหม่เพิ่มสูงขึ้น ศาสดิธรรมจึงต้องพัฒนากระบวนการพิจารณาพิพากษาคดีให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี

จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในองค์กร โดยที่ปัจจัยภายในด้านกระบวนการให้บริการถือเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาองค์กรของศาสนาดิธรรม ปัจจัยภายในด้านกระบวนการให้บริการของศาสนาดิธรรม มีจุดแข็งที่ทำให้ผู้รับบริการพึงพอใจต่อการให้บริการของแผนยุทธศาสตร์ศาสนาดิธรรม พ.ศ. ๒๕๕๓ – ๒๕๕๖ ศาสดิธรรม ได้แก่ ระบบการพิจารณาคดีแบบครบองค์คณะและต่อเนื่องที่มีศูนย์นัดความและศูนย์ติดตามพยาน การจัดเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ และอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน รวมทั้งมีการจัดอบรมเจ้าหน้าที่ให้มีหัวใจการให้บริการ (service mind) ในการให้บริการประชาชน มีการนำเทคโนโลยีมาให้บริการประชาชน เช่น จอสัมผัส (touch screen) บริการให้ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนการปฏิบัติตนเมื่อมาศาล และการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับคดีความของตนเองและกฎหมายที่เกี่ยวข้องอื่นๆ รวมทั้งนัดความผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต การรับ - ส่ง คำคู่ความทางอิเล็กทรอนิกส์ การผลิตฟ้อง ฟากขังด้วย web – conference

และ video – conference อีกทั้งยังมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ เป็นห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ (e – library) ให้บริการสืบค้นข้อมูลคำพิพากษาศาลฎีกาผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต (โครงการติดตั้งระบบสื่อสารทางไกลผ่านจอภาพ (Video conference) ระยะที่ ๑ ปี ๒๕๕๒ โครงการสืบค้นข้อมูลคดีด้วยระบบจอสัมผัสเพื่อบริการประชาชน ปี ๒๕๕๒ ศูนย์วิชาการงานคดีในศาลฎีกา (Excellence Legal Center)) นอกจากนี้แล้วการดำเนินคดีในศาลสูงให้ความสำคัญต่อการคุ้มครองสิทธิผู้ต้องหาและจำเลยมากขึ้น เนื่องจากการนำระบบการปล่อยชั่วคราวทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ การแถลงการณ์ด้วยวาจา การส่งปล่อยตัวชั่วคราวทางโทรสารมาใช้ ส่วนการพิจารณาคดีอาญาได้ได้รับการพิจารณาคดีที่รวดเร็วขึ้น เนื่องจากเป็นคดีที่สิ้นสุดที่ศาลอุทธรณ์ จึงเป็นมาตรฐานเดียวกัน รวมทั้งผู้ต้องหาในคดีอาญา ไม่ต้องถูกกักขังเป็นเวลานานเนื่องจากมีการนำคดีที่มีการกักขังขึ้นมาพิจารณาก่อน ส่วนจุดอ่อน ในด้านการให้บริการของศาล คือ การดำเนินการให้บริการยังขาดประสิทธิภาพเนื่องจากงานธุรการศาลยังไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน (เช่น การส่งหมาย การคืนเงินค่าธรรมเนียมศาล) จากแนวทางการปฏิบัติงานเกี่ยวกับการเงินในคดี และยังมีจุดอ่อนสำหรับประชาชนในส่วนภูมิภาคที่จะได้รับการอำนวยความสะดวกจากศาลชำนัญพิเศษล่าช้า เนื่องจากศาลภาคีอากรกลางศาลล้มละลายกลาง และศาลทรัพย์สินทางปัญญาและการค้าระหว่างประเทศกลาง มีเฉพาะในกรุงเทพมหานคร สำหรับศาลแรงงานกลาง แม้จะมีจำนวนมากกว่าศาลชำนัญพิเศษประเภทอื่น แต่ก็ยังมีเพียง ๑๔ ศาล ทั่วประเทศ กล่าวคือมีศาลแรงงานกลางในส่วนกลางและในภาค ๑๐ ศาล และศาลแรงงานสาขาอีก ๔ ศาล นอกจากนั้นยังมีจุดอ่อนในเรื่องข้อมูลในการพัฒนางานบริการน้อย เนื่องจากไม่มีระบบการจัดเก็บ และวิเคราะห์ข้อมูลการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนด้านการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาท มีจุดแข็ง ที่ศาลยุติธรรมสามารถลดปริมาณคดีได้อย่างมีประสิทธิภาพเนื่องจากการนำระบบไกล่เกลี่ยมาใช้ ทำให้ปริมาณคดีที่เข้าสู่ระบบพิจารณาพิพากษาคดีของศาลลดลง และคู่ความไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาท เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่คู่ความและประชาชนได้อย่างทั่วถึงทั่วประเทศ เนื่องจากการนำผู้ประนีประนอมบุคคลภายนอกที่เป็นผู้มีความรู้และได้รับการยอมรับจากประชาชนในพื้นที่เข้ามาช่วยงานไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของศาลยุติธรรมทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

ส่วนปัจจัยภายในด้านวัสดุ อุปกรณ์ และสถานที่นั้นถือเป็นจุดแข็งของศาลยุติธรรม ได้แก่ ความคล่องตัวในการจัดซื้อจัดหาครุภัณฑ์ นอกจากนั้น ศาลยุติธรรมสามารถขยายการก่อสร้างได้อย่างต่อเนื่องทุกปี การดำเนินงานในกระบวนการพิจารณา และการบริหารงานของศาลมีประสิทธิภาพ เนื่องจากระบบเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสาร ประชุมทางไกลผ่านจอภาพระหว่างศาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ข้อมูลจากแผนการใช้จ่ายงบประมาณปี พ.ศ. ๒๕๕๒ โครงการติดตั้งระบบสื่อสารทางไกลผ่านจอภาพ (Video Conference) ระยะที่ ๑ จัดสรรให้กับศาลยุติธรรม จำนวน

๑๓๘ แห่ง) เช่นเดียวกับการค้นคว้า ข้อมูล ประกอบการพิจารณาและการยกร่างคำพิพากษา มีความสะดวก รวดเร็ว เนื่องจากมีการจัดคอมพิวเตอร์แบบพกพาประจำตัวผู้พิพากษา

สำหรับจุดอ่อนในด้านวัสดุ อุปกรณ์และสถานที่ ได้แก่ ข้อจำกัดของสถานที่ทำงานที่ทำให้ผู้ปฏิบัติงานไม่ได้รับความสะดวกในการทำงานจากภารกิจของศาลยุติธรรมเพิ่มขึ้นและมีการขยายตัวของหน่วยงาน พื้นที่สำนักงานยังไม่เพียงพอและไม่เอื้อต่อการปฏิบัติงาน รวมทั้งศาลที่ตั้งใหม่ ได้แก่ ศาลแรงงาน และศาลเยาวชน ก็มีข้อจำกัดเรื่องสถานที่เช่นกัน นอกจากนี้ยังมีข้อจำกัดในเรื่องความพร้อมของอาคาร สถานที่ เพื่อรองรับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ เช่น ระบบไฟฟ้า ระบบเครือข่าย เป็นต้น ซึ่งยังไม่ครอบคลุมทุกศาล อาคารศาลบางแห่งเป็นอาคารเก่า การวางผังไม่เอื้ออำนวยต่อการวางระบบเครือข่าย หรือรองรับการติดตั้งอุปกรณ์สารสนเทศเพิ่มเติม ซึ่งการติดตั้งระบบสารสนเทศเพิ่มเติมต้องคำนึงถึงระบบที่เกี่ยวข้อง เช่นระบบไฟฟ้า และความเหมาะสมในการจัดสถานที่ เช่น ห้องควบคุมระบบคอมพิวเตอร์ ฯ ส่วนข้อจำกัดในเรื่องโปรแกรมนั้นยังจำเป็นต้องพัฒนาโดยคำนึงถึงสมรรถนะของคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์ที่มีอยู่ด้วย เนื่องจากคอมพิวเตอร์ที่ใช้งานในศาลยุติธรรมมีอายุใช้งานและประสิทธิภาพที่แตกต่างกันสำหรับส่วนที่ให้บริการประชาชน/ คู่ความในด้านสถานที่ยังไม่เอื้อสำหรับคน

ส่วนปัจจัยภายในด้านการบริหารจัดการของศาลยุติธรรม มีจุดแข็งที่สำคัญ ได้แก่ สำนักงานศาลยุติธรรมมีทิศทางในการพัฒนาด้านสารสนเทศอย่างเป็นระบบ โดยสำนักงานศาลยุติธรรมได้มีการจัดทำแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารของสำนักงานศาลยุติธรรม พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๕๑ และคณะกรรมการที่ขับเคลื่อนอย่างชัดเจน และมีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศ มาจัดเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ เนื่องจากผู้บริหารหน่วยงานให้ความสำคัญในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเสริมศักยภาพในการทำงานภายในองค์กร ซึ่งระบบงานของสำนักงานศาลยุติธรรม ประกอบด้วย

๑. ระบบบริหารบุคลากร
๒. ระบบสารบรรณอิเล็กทรอนิกส์
๓. ระบบหนังสือเวียนสำนักงานศาลยุติธรรม
๔. ระบบสารสนเทศ สลิปเงินเดือน
๕. ระบบสารสนเทศบำนาญ
๖. ระบบงานพิมพ์หนังสือรับรองการหักภาษี ณ ที่จ่าย ๕๐ ทวิ
๗. ระบบแฟ้มสะสมผลงาน
๘. ระบบศูนย์ข้อมูลสารสนเทศ
๙. ระบบติดตามและประเมินผล

๑๐. ระบบงบประมาณกิจกรรมจัดซื้อครุภัณฑ์

๑๑. ระบบสารสนเทศรายงานการใช้จ่ายเงิน สำนักงานศาลยุติธรรม

๑๒. ระบบค้นหาข้อมูลคดี

๑๓. ระบบสืบค้นคำพิพากษาและคำสั่งคำร้องศาลฎีกา

๑๔. โปรแกรมระบบฐานข้อมูลวิทยุสื่อสารโทรคมนาคม

ศาลยุติธรรมมีการพัฒนาเครือข่ายให้รองรับการสื่อสารข้อมูลในทุกรูปแบบทั้งข้อมูลภาพ และเสียง และมีการเชื่อมต่อเครือข่ายของสำนักงานศาลยุติธรรมเข้ากับเครือข่ายภายนอก เช่น กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยกระทรวง ICT ทำให้ประชาชนและผู้ปฏิบัติงานสามารถเข้าถึงข้อมูลต่างๆ ของศาลยุติธรรมได้อย่างสะดวก รวดเร็วและประหยัด เพราะระบบการให้บริการข้อมูลและการประชาสัมพันธ์ที่ผ่านเครือข่ายทั้งอินเทอร์เน็ตและอินเทอร์เน็ต (ศาลแพ่งธนบุรีเปิดบริการส่งคำคู่ความทาง e-mail)

นโยบายของผู้บริหารระดับสูงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อสนองตอบต่อแผนยุทธศาสตร์ – court/ e – office ดังนี้

๑. เอกสารผลการดำเนินงานโครงการคลังสมองทางกฎหมาย ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๐ โดยมีการจัดตั้งศูนย์กลางวิชาการด้านกฎหมายโดยจัดทำแหล่งข้อมูลทางกฎหมายเพื่อจัดเก็บให้อยู่ในรูปแบบดิจิทัล และวางระบบเครือข่ายและสร้างระบบฐานข้อมูลและคลังข้อมูลให้สามารถขยายเครือข่ายในการสืบค้นไปยังหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ตลอดจนประชาชน

๒. สารสนเทศระบบติดตามสำนวนคดี

๓. จัดทำโปรแกรมระบบสนับสนุนสำนักงานอิเล็กทรอนิกส์ (E-Office) เช่น โปรแกรมระบบการสอบผู้ช่วยผู้พิพากษา โปรแกรมระบบแต่งตั้งโยกย้ายข้าราชการศาลยุติธรรม โปรแกรมระบบงานสารบรรณและจัดเก็บเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ โปรแกรมแต่งตั้งโยกย้ายผู้พิพากษา โปรแกรมหมายจับหมายค้น โปรแกรมระบบนายประกัน โปรแกรมระบบแบบพิมพ์ศาล โปรแกรมศูนย์กลางตอบรับข้อมูลสารสนเทศ (Call Center)

การพิจารณาคดีในศาลยุติธรรมมีความรวดเร็ว สามารถลดภาระด้านสำนวนคดีลงได้เป็นอย่างมาก เพราะมีการนำระบบพิจารณาพิพากษาคดีผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในกระบวนการสืบพยาน ผัดฟ้องฝากขัง และการฝึกอบรมผู้พิพากษาสมทบอย่างทั่วถึง จากการศึกษาสำนักงานศาลยุติธรรมอนุมัติจัดสรรงบประมาณโครงการติดตั้งระบบสื่อสารทางไกลผ่านจอภาพ (Video Conference) ระยะที่ ๑ (ตามแผนการใช้จ่ายงบประมาณประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๒) เพื่อให้ศาลยุติธรรมมีระบบเทคโนโลยีที่ทันสมัยสำหรับรองรับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมการไต่สวนของศาลในชั้นฝากขัง และการพิจารณาคดีที่คู่ความไม่อยู่ในจังหวัด หรือสถานที่เดียวกัน

ส่วนจุดอ่อน ได้แก่ การบริหารจัดการข้อมูลสารสนเทศไม่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากขาดบุคลากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านสารสนเทศอย่างแท้จริงในแต่ละหน่วยงาน และขาดแผนการอบรมบุคลากรด้านสารสนเทศอย่างต่อเนื่อง การใช้ข้อมูลในการดำเนินงานและการบริหารจึงขาดประสิทธิภาพ และสาเหตุที่สำคัญ คือ การขาดระบบในการจัดเก็บ และการจัดทำฐานข้อมูลที่ดี ศาลยุติธรรมยังจัดเก็บข้อมูลภายในหน่วยงานโดยระบบแฟ้มกระดาษ และไม่มีการแยกหมวดหมู่ที่ชัดเจน การสืบค้นและการหยิบใช้งานจึงไม่สะดวก อีกทั้งสถานที่จัดเก็บข้อมูลยังไม่เพียงพอ และที่สำคัญฐานข้อมูลยังไม่มีการกำหนดมาตรฐานเป็นรูปแบบเดียวกัน และมาตรการในการควบคุมการใช้สารสนเทศกับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ในขณะที่โปรแกรมการปฏิบัติงานและการติดตามงานศาลก็มีความแตกต่าง (อยู่ระหว่างการดำเนินการจัดทำให้เป็นมาตรฐานโดยสำนักงานศาลยุติธรรม) ทำให้การสืบค้นข้อมูลของศาลไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร สาเหตุหนึ่งมาจากหน่วยงานที่เป็นเจ้าของข้อมูลหลักขาดความเชื่อมั่นในระบบรักษาความปลอดภัยของข้อมูล และขาดความชัดเจนว่าข้อมูลส่วนใดจะสามารถเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมได้ อย่างไรก็ตาม สำนักงานศาลยุติธรรม ได้อนุมัติงบประมาณ สำหรับโครงการก่อสร้างคลังเอกสารกลาง สำนักงานศาลยุติธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาการจัดเก็บเอกสารของหน่วยงานศาลยุติธรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล และหน่วยงานภายในสังกัดสำนักงานศาลยุติธรรม ซึ่งสามารถช่วยแก้ปัญหาเอกสารที่ต้องจัดเก็บที่มีปริมาณมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเพื่อให้หน่วยงานสามารถจัดเก็บเอกสารได้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

๕. แผนยุทธศาสตร์ศาลปกครอง (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๗

ศาลปกครองมีภารกิจหลักสำคัญในการอำนวยความยุติธรรมเกี่ยวกับข้อพิพาททางปกครอง โดยมุ่งให้เกิดความสมดุลในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและการดำเนินงานของรัฐ เพื่อประโยชน์สาธารณะโดยมีพันธกิจหนึ่งที่สำคัญ คือ การพิจารณาพิพากษาคดีที่เป็นไปด้วยความรวดเร็ว เป็นธรรม เพื่อเป็นหลักประกันในการคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ และให้เกิดความเป็นธรรมแก่คู่กรณี ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมานับแต่ได้มีการเปิดทำการศาลปกครอง เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๔๔ ศาลปกครองได้นำระบบการบริหารเชิงยุทธศาสตร์มาใช้เป็นกรอบในการดำเนินงาน เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนขององค์กรให้ประสบความสำเร็จ แต่ด้วยบริบท และสถานการณ์ทั้งภายนอกและภายในองค์กรที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนส่งผลกระทบต่อการทำงานของศาลปกครองหลายประการ อาทิ ปริมาณคดีปกครองที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งคดีปกครองมีความหลากหลายซับซ้อนและมีลักษณะเฉพาะที่ต้องใช้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมากขึ้นในการพิจารณาพิพากษาคดี นอกจากนี้ ปริมาณคดีปกครองประเภทที่ต้องดำเนินการสอบสวนพิจารณาโดยเร่งด่วนให้ทันต่อการแก้ไขเยียวยาความเดือดร้อน หรือเสียหายแก่คู่กรณี หรือ

เพื่อประโยชน์ในการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐมีจำนวนมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ศาลปกครองจำเป็นต้องพัฒนาแนวทางการดำเนินงานเพื่อสามารถอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับข้อพิพาททางปกครองด้วยความรวดเร็ว เป็นธรรม โปร่งใส มีคุณภาพ สามารถเยียวยาความเดือดร้อนเสียหายให้แก่คู่กรณีได้อย่างเหมาะสมทันสถานการณ์ได้มากยิ่งขึ้น

จากผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ มีบทบัญญัติในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ที่อาจส่งผลต่อการดำเนินงานของศาลปกครองและเป็นประเด็นท้าทายทั้งในเชิงโอกาสและอุปสรรคหลายมาตราด้วยกัน อาทิ มาตรา ๔๐ (๑) และ (๒) ที่บัญญัติให้สิทธิในกระบวนการยุติธรรมแก่ประชาชน ทั้งสิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็ว ทัวถึง สิทธิพื้นฐานในกระบวนการพิจารณา ซึ่งอย่างน้อยต้องมีหลักประกันขั้นพื้นฐานเรื่องการได้รับการพิจารณาโดยเปิดเผย การได้รับทราบข้อเท็จจริงและตรวจเอกสารอย่างเพียงพอ การเสนอข้อเท็จจริงข้อโต้แย้งและพยานหลักฐานของตน มาตรา ๖๐ ให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิในการฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล ให้รับผิดชอบเนื่องจากการกระทำหรือการละเว้นการกระทำของข้าราชการ พนักงานหรือลูกจ้างของหน่วยงานนั้น และมาตรา ๖๗ วรรคสาม ให้สิทธิชุมชนในการฟ้องหน่วยงานทางปกครองเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ฯลฯ บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยดังกล่าว ส่งผลให้ประชาชนตระหนักถึงสิทธิของตนเองมากยิ่งขึ้น และนำคดีมาฟ้องต่อศาลปกครองเป็นจำนวนมาก ซึ่งศาลปกครองจะต้องพัฒนาบุคลากรของศาลปกครองและพัฒนาการบริหารจัดการคดี เพื่อรองรับปริมาณคดีพิพาททางปกครองที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ และสร้างไว้ซึ่งความเชื่อมั่นที่ประชาชนและสังคมมีต่อศาลปกครองสืบไป นอกจากนี้ ปัจจุบันมีการตรากฎหมายใหม่บางประเภทขึ้นหลายฉบับ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานของศาลปกครอง เช่น พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยคณะกรรมการการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๕๕๐ พระราชกำหนดบรรษัทบริหารสินทรัพย์ไทย พ.ศ.๒๕๕๔ ทำให้มีการฟ้องตรงต่อศาลปกครองสูงสุดมากขึ้น พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ.๒๕๕๑ มาตรา ๑๑๖ วรรคสอง ที่บัญญัติให้ผู้อุทธรณ์ที่ไม่เห็นด้วยกับคำวินิจฉัยของคณะกรรมการพิทักษ์ระบบคุณธรรม มีสิทธินำคดีมาฟ้องต่อศาลปกครองสูงสุด การฟ้องตรงดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อปริมาณคดีที่จะเข้าสู่การพิจารณาพิพากษาคดีของตุลาการศาลปกครองสูงสุดอย่างมาก และจะยิ่งทำให้การพิจารณาคดีในชั้นของศาลปกครองสูงสุดอาจต้องล่าช้ายิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังมีแนวโน้มที่จะมีการจัดตั้งศาลชำนาญพิเศษมากขึ้น ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อปริมาณและประเภทคดีที่จะขึ้นสู่ศาลปกครอง รวมทั้งอาจกระทบต่อการปฏิบัติหน้าที่การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยศาลปกครองด้วย อีกทั้ง กระแสการตื่นตัวและการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของประชาชน

และสังคมในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การตื่นตัวทางด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและการพิทักษ์ประโยชน์สาธารณะของภาคประชาชน เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ และกระแสนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่งผลให้คดีที่เข้าสู่การพิจารณาพิพากษาของศาลปกครองมีความหลากหลายและมีลักษณะเฉพาะที่ต้องใช้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการพิจารณาพิพากษาคดีมากขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน อาทิ คดีปกครองด้านสิ่งแวดล้อม ในปัจจุบันมีคดีด้านสิ่งแวดล้อมเข้าสู่การพิจารณาของศาลปกครองถึงกว่า ๕,๒๘๔ คดี

สำหรับการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในนั้น โดยที่คดีปกครองเป็นคดีที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจรัฐ ซึ่งมีผลกระทบต่อประชาชนและสังคมในวงกว้าง และการพิจารณาพิพากษาคดีปกครองคดีใดคดีหนึ่งจะเป็นการวางหลักกฎหมายปกครองเพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางการปฏิบัติราชการที่ดีตามหลักนิติรัฐ ดังนั้น คำพิพากษาของศาลปกครองจึงเป็นการวางหลักการปฏิบัติราชการให้หน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐนำไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติราชการ หรือปรับปรุงวิธีปฏิบัติราชการให้อยู่ภายใต้กรอบวัตถุประสงค์ของกฎหมายมหาชนที่มุ่งหมายจะคุ้มครองประโยชน์ของประชาชนเป็นส่วนรวม จากวันเปิดทำการศาลปกครองเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๔๔ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๕๓ นับเป็นเวลารวม ๑๐ ปีที่ศาลปกครองได้ปฏิบัติภารกิจอย่างหนักในการอำนวยความยุติธรรมทางปกครอง เพื่อเป็นที่พึ่งหลักของประชาชนและสังคมไทย ข้อพิพาททางปกครองที่เป็นคดีสู่ศาลปกครองยังมีปริมาณมากอย่างต่อเนื่อง จากการวิเคราะห์สถานการณ์ด้านคดีปกครองพบว่า ปริมาณคดีรับเข้าสู่การพิจารณาของศาลปกครองในภาพรวมตั้งแต่เปิดทำการศาลจนถึงวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๕๓ มีจำนวนทั้งสิ้น ๖๐,๒๑๓ คดี ศาลปกครองได้พิจารณาแล้วเสร็จ จำนวน ๔๖,๖๘๓ คดี คิดเป็นร้อยละ ๗๗.๕๓ ของคดีรับเข้า และมีคดีที่อยู่ระหว่างการพิจารณาจำนวน ๑๓,๕๓๐ คดี คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๔๗ ของคดีรับเข้า

นอกจากนี้ในปัจจุบันปริมาณคดีปกครองประเภทที่ต้องดำเนินกระบวนการพิจารณาโดยเร่งด่วนให้ทันต่อการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนหรือเสียหายแก่คู่กรณี หรือเพื่อประโยชน์ในการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น เช่น คดีเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม คดีเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคล คดีที่เกี่ยวข้องกับการจัดซื้อจัดจ้างของหน่วยงานทางปกครอง คดีเกี่ยวกับการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาต่อและการแต่งตั้งข้าราชการในหน่วยงานทางปกครอง เป็นต้น ซึ่งหากให้คดีปกครองประเภทดังกล่าวดำเนินการตามขั้นตอนและมีผู้รับผิดชอบเช่นเดียวกับคดีปกครองทั่วไป อาจเป็นผลทำให้การพิจารณาพิพากษาคดีที่ต้องอาศัยความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและต้องดำเนินการพิจารณาโดยเร่งด่วน มีความล่าช้า อีกทั้งจากการที่พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. ๒๕๔๒ บัญญัติให้นำกฎหมายอื่นมาใช้บังคับกับการบริหารจัดการงานด้านต่างๆ ของสำนักงานศาลปกครองโดยอนุโลม เช่น นำพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการ

พลเรือน และที่เกี่ยวข้องมาใช้บังคับกับการบริหารงานบุคคล นำกฎหมาย และระเบียบของกระทรวงการคลังมาใช้บังคับกับการเบิกจ่ายงบประมาณ นำประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งมาใช้บังคับกับการพิจารณาคดีบางประเภทและการบังคับคดี เป็นต้น ทำให้การพัฒนางานและการบริหารจัดการต่างๆ ของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน สำนักงานศาลปกครองจึงต้องเร่งปรับปรุงพัฒนากฎหมาย รวมทั้งกฎ ระเบียบที่เกี่ยวข้องให้เอื้อต่อการบริหารงานบุคคลการบริหารงบประมาณ การเงินและพัสดุ นอกจากนี้ยังต้องเร่งปรับปรุงระบบสนับสนุนการพิจารณาพิพากษาคดีและการบริหารจัดการคดีให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมทั้งปรับปรุงมาตรฐานการปฏิบัติงานและกระบวนการพิจารณาคดี จัดทำคู่มือและแนวทางการปฏิบัติงานต่างๆ อาทิ แนวทางการพิจารณาคดีแยกตามประเภทหรือลักษณะคดี แนวทางการบริหารจัดการคดี ตลอดจนพัฒนาระบบการบริหารจัดการงานธุรการศาลให้มีมาตรฐานและรวดเร็ว เพื่อให้ศาลปกครองสามารถอำนวยความสะดวกทางปกครองได้อย่างรวดเร็ว มีค่านิวิญจน์ที่มีคุณภาพและเป็นมาตรฐานเดียวกัน สามารถเยียวยาความเดือดร้อนเสียหายให้แก่คู่กรณีได้อย่างเหมาะสม ทันสถานการณ์

เพื่อให้การพัฒนาคำดำเนินงานของศาลปกครองเกิดผลสัมฤทธิ์ สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของประชาชนและทุกภาคส่วนของสังคม ศาลปกครองจึงได้ทำแผนยุทธศาสตร์ศาลปกครอง (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๗ โดยที่ศาลปกครองมีวิสัยทัศน์ในการเป็นสถาบันหลักของประเทศที่ใช้อำนาจตุลาการอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับข้อพิพาททางปกครอง โดยมุ่งให้เกิดความสมดุลในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและการดำเนินงานของรัฐเพื่อประโยชน์สาธารณะ

ศาลปกครองมีพันธกิจ ดังนี้

๑. พิจารณาพิพากษาคดีด้วยความรวดเร็วและเป็นธรรม
๒. บังคับคดีให้เป็นไปตามคำพิพากษาและคำสั่งของศาลปกครอง
๓. วางหลักกฎหมายเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติราชการของหน่วยงานทางปกครอง และเจ้าหน้าที่ของรัฐ และเผยแพร่คำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลปกครอง
๔. พัฒนา เผยแพร่ และถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านกฎหมายมหาชนให้แก่ประชาชนและหน่วยงานทางปกครอง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ศาลปกครองมีเป้าประสงค์หลัก คือ

๑. คู่กรณีได้รับการอำนวยความสะดวกทางปกครองด้วยความเสมอภาค โปร่งใส รวดเร็ว และมีคุณภาพ
๒. คู่กรณีได้รับการเยียวยาตามคำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลปกครองอย่างครบถ้วน

๓. หน่วยงานทางปกครองและเจ้าหน้าที่ของรัฐนำหลักกฎหมายที่เป็นแนวทางการปฏิบัติราชการจากคำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลปกครองไปใช้เพื่อลดการเกิดข้อพิพาททางปกครองและคุ้มครองประโยชน์สาธารณะ

๔. ศาลปกครองเป็นศูนย์กลางวิชาการด้านกฎหมายมหาชนเพื่อให้ประชาชน หน่วยงานทางปกครอง และเจ้าหน้าที่ของรัฐ สามารถนำความรู้ความเข้าใจด้านกฎหมายมหาชนไปใช้คุ้มครองสิทธิเสรีภาพ

ในการนี้ ศาลปกครองได้กำหนดยุทธศาสตร์เชิงรุกที่เหมาะสมเพื่อใช้เป็นทิศทางการดำเนินงานระหว่างปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๕๔-๒๕๕๗ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งเพื่อเร่งยกระดับมาตรฐานการทำงานของศาลปกครองให้อยู่ในระดับสูง ประกอบด้วย ๕ ยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ พัฒนาการอำนวยความสะดวกยุติธรรมทางปกครองให้เป็นที่เชื่อมั่นแก่สังคมไทย

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ พัฒนาหลักกฎหมายและองค์ความรู้เพื่อให้เป็นศูนย์กลางวิชาการด้านกฎหมายมหาชนที่เป็นที่ยอมรับ

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและเสริมสร้างการปฏิบัติราชการที่ดีให้แก่หน่วยงานทางปกครองและเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ พัฒนาระบบบริหารทรัพยากรมนุษย์เพื่อมุ่งสู่องค์กรที่มีขีดสมรรถนะสูง

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ พัฒนาระบบบริหารจัดการองค์การเพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติการกิจของศาลปกครอง

ทั้งนี้ ในยุทธศาสตร์ที่ ๕ เกี่ยวกับการพัฒนาระบบบริหารจัดการองค์การเพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติการกิจของศาลปกครองนั้น ได้วางกลยุทธ์ ดังนี้

๑. ยกระดับขีดความสามารถในการทำงานและคุณภาพการให้บริการของทุกหน่วยงานในสำนักงานศาลปกครองให้อยู่ในระดับสูง เพื่อรองรับการทำงานเชิงรุกของศาลปกครอง

๒. เพิ่มประสิทธิภาพระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Information Communication Technologies : ICT) ให้สามารถสนับสนุนภารกิจหลักขององค์การและรองรับการพัฒนาองค์การในอนาคต

๓. เสริมสร้างประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการ การบริหารทรัพยากร การคลัง และการตรวจสอบเพื่อสนับสนุนภารกิจขององค์การ

โดยกลยุทธ์ที่ ๒ เกี่ยวกับการเพิ่มประสิทธิภาพระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Information Communication Technologies : ICT) ให้สามารถสนับสนุนภารกิจหลักขององค์กรและรองรับการพัฒนาองค์กรในอนาคตนั้น ได้มีกรอบการดำเนินงาน คือ

๑. เพิ่มประสิทธิภาพระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารของศาลปกครองให้มีความครบถ้วน ทันสมัย สามารถเชื่อมโยงข้อมูลทั้งภายในและภายนอก รวมทั้งสามารถใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติงานและให้บริการแก่ประชาชนได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

๒. จัดหาเครื่องคอมพิวเตอร์สำหรับการปฏิบัติงานในจำนวนที่เหมาะสมให้แก่บุคลากรของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานตามภารกิจด้านต่างๆ ของศาลปกครอง

ทั้งนี้ โดยที่ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กระแสความนิยม และความเชื่อมั่นของประชาชนในความปลอดภัยของข้อมูลที่ติดต่อสื่อสารในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ารวมถึงการทำธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (digital signature) ผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (พระราชบัญญัติว่าด้วยธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ พ.ศ. ๒๕๕๑ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๕ ตอน ๓๓ ก วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑) ช่วยให้การพัฒนาเพิ่มช่องทางการเข้าถึงการบริการของศาลปกครองในด้านต่างๆ ทำได้ง่ายขึ้นและมีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้เพื่อให้บริการแก่ประชาชนได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ รวมทั้งอำนวยความสะดวกและสนับสนุนการดำเนินงานของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครอง ดังจะเห็นได้จากระบบงานสำคัญๆ ที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี ๒๕๕๑ จนถึงปัจจุบัน ดังนี้

๑. ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ พัฒนาโปรแกรมบริหารจัดการคดีเพื่อเป็นเครื่องมือสนับสนุนสำหรับผู้บริหารศาลปกครอง ตุลาการศาลปกครอง และพนักงานคดีปกครอง สามารถบริหารจัดการคดีที่อยู่ในความรับผิดชอบ รวมทั้งเป็นระบบที่ช่วยสนับสนุนให้การปฏิบัติงานและการติดตามคดีเป็นไปโดยสะดวก รวดเร็วมากขึ้น

๒. ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ พัฒนาระบบสนับสนุนการบริหารและการปฏิบัติงาน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานตามภารกิจต่างๆ ของสำนักงานศาลปกครอง

๓. ปี พ.ศ. ๒๕๕๓ พัฒนาโปรแกรมระบบการวางแผนและระบบการบริหารจัดการทางการเงิน ระบบอินเทอร์เน็ต และระบบจดหมายอิเล็กทรอนิกส์

และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๔ จะมีการศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดทำระบบการฟ้องคดีทางอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Case Filing) เพื่ออำนวยความสะดวกแก่คู่กรณีและผู้เกี่ยวข้องในคดีในการยื่นคำฟ้องหรือเอกสารพยานหลักฐานต่างๆ ผ่านช่องทางอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งจะช่วยให้การพิจารณาคดีมีความรวดเร็ว อีกทั้งประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายของศาลและคู่กรณี

แม้ว่าปัจจัยด้านเทคโนโลยีเอื้อต่อการทำงานของศาลปกครอง แต่อย่างไรก็ดี พบว่าความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศส่งผลให้ลักษณะคดีที่เข้าสู่การพิจารณาของศาลปกครองมีความซับซ้อนและต้องอาศัยความรู้ความสามารถทางเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการพิจารณาพิพากษาคดีเป็นพิเศษ ทำให้ศาลปกครองต้องเสริมสร้างความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านแก่บุคลากรศาลปกครองและพนักงานคดีปกครองให้มากยิ่งขึ้น เพื่อรับมือคดีที่มีลักษณะเฉพาะดังกล่าว

๖. แผนพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศของศาลปกครอง และสำนักงานศาลปกครอง พ.ศ. ๒๕๕๑-๒๕๕๔

ศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองได้ให้ความสำคัญกับการนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) มาสนับสนุนการปฏิบัติงานตามภารกิจของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองโดยตลอด นับแต่เริ่มจัดตั้งสำนักงานศาลปกครอง และเปิดทำการศาลปกครองจนถึงปัจจุบัน โดยได้กำหนดเป็นนโยบายและใช้งบประมาณเพื่อจัดหาระบบคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์เครือข่ายการสื่อสารข้อมูลภายในส่วนกลาง ระหว่างส่วนกลางกับภูมิภาค และระหว่างภูมิภาคด้วยกัน รวมทั้งได้ดำเนินความพยายามในการพัฒนาระบบสารสนเทศ เพื่อตอบสนองภารกิจด้วยวิธีการต่างๆ ผสมผสานกัน

ทั้งนี้ ได้มีการจัดทำแผนพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครอง พ.ศ. ๒๕๕๑ – ๒๕๕๔ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อเป็นกรอบแนวทางการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศของสำนักงานศาลปกครองให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ของศาลปกครอง

๒. เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ ICT ในการสนับสนุนการปฏิบัติงานตามภารกิจหลักเกี่ยวกับการพิจารณาพิพากษาคดี และการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและเสริมสร้างการปฏิบัติราชการที่ดีของหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมทั้งการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการและการติดต่อสื่อสารของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครอง

๓. เพื่อเป็นกรอบแนวทางในการจัดสรรทรัพยากรด้าน ICT เพื่อเสริมสร้างเครื่องมือหรือกลไกในการบริหารและการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครอง

โดยที่วิสัยทัศน์ของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองนั้น ต้องการให้มีระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่มีศักยภาพและมีความทันสมัยในการสนับสนุนการพิจารณาพิพากษาคดี และเสริมสร้างประสิทธิภาพการบริหารจัดการองค์กร โดยมีพันธกิจ ดังนี้

๑. พัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารสนับสนุนการพิจารณาพิพากษาคดี การบริหารจัดการคดี และการบริหารจัดการองค์กร

๒. ส่งเสริมและประยุกต์ใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาองค์ความรู้ของบุคลากรในองค์กรและบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมทางปกครองทุกระดับ

๓. เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารและให้บริการความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมทางปกครองสู่สังคม

โดยมีเป้าหมายการพัฒนา ICT ดังนี้

๑. มีระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ สามารถสนับสนุนงานตามภารกิจของศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองให้เป็นไปโดยสะดวก รวดเร็ว

๒. มีระบบข้อมูลเพื่อสนับสนุนงานด้านคดีปกครองและงานตามภารกิจด้านต่างๆ ที่ถูกต้อง เชื่อถือได้ และสะดวกในการใช้งาน

๓. มีระบบข้อมูลเพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการบริหารและการตัดสินใจเชิงนโยบาย

๔. มีระบบเครือข่ายการติดต่อสื่อสารที่มั่นคงและปลอดภัย สามารถให้บริการได้อย่างต่อเนื่อง

๕. มีบุคลากรที่มีความรู้และทักษะในการใช้งานเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสม

ปัจจุบันศาลปกครองและสำนักงานศาลปกครองได้นำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพระบบการบริหารจัดการ สนับสนุนการปฏิบัติงาน และอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ ซึ่งครอบคลุมทั้งระบบที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการคดี (Case Management) และการบริหารงานศาล (Court Management) ทั้งเพื่อให้มีการประยุกต์ใช้ ICT ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าตามวัตถุประสงค์ มีการนำระบบที่มีอยู่ไปใช้งานอย่างเต็มความสามารถ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงสารสนเทศเพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการ การสนับสนุนการปฏิบัติหน้าที่ของบุคลากร รวมทั้งการเผยแพร่ความรู้และข้อมูลข่าวสารทั้งต่อบุคลากรภายในองค์กร ประชาชน เจ้าหน้าที่ของรัฐและหน่วยงานอื่นๆ ภายนอกองค์กร

แนวคิดเกี่ยวกับวิธีพิจารณาคดีในศาลของประเทศไทย

วิธีพิจารณาคดีไม่ว่าจะเป็นคดีแพ่ง คดีอาญาในศาลยุติธรรม หรือคดีปกครองในศาลปกครอง จะมีการแสวงหาข้อเท็จจริงอันถือเป็นกระบวนการที่สำคัญ และเป็นหัวใจหลักที่จะพึง

อำนาจความยุติธรรมแก่ประชาชน โดยระบบการแสวงหาข้อเท็จจริงตามกฎหมายวิธีพิจารณาตามหลักสากลที่ยอมรับมีอยู่สองระบบ คือ ระบบกล่าวหา และระบบไต่สวน

ระบบกล่าวหา (Accusatorial System) เป็นระบบการพิจารณาคดีที่มีต้นแบบมาจากกลุ่มประเทศที่มีระบบกฎหมายเป็นคอมมอนลอว์ เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา โดยให้มีลูกขุน (Jury) เป็นผู้พิจารณาข้อเท็จจริงในคดีว่าจำเลยเป็นผู้กระทำความผิดตามฟ้องหรือไม่ ส่วนผู้พิพากษา (Judge) จะทำหน้าที่วางหลักกฎหมายและชี้ขาดปัญหาข้อกฎหมาย รวมทั้งกำหนดโทษที่จะลงโทษแก่ผู้กระทำความผิด การพิจารณาคดีอาญาส่วนใหญ่จะต้องพิจารณาต่อหน้าผู้พิพากษาและลูกขุน ส่วนคดีอาญาที่มีโทษเล็กน้อยหรือความผิดลหุโทษ เช่น ความผิดเกี่ยวกับการจราจรก็มักมีการพิจารณาต่อหน้าเฉพาะผู้พิพากษาเท่านั้น โดยไม่ต้องพิจารณาคดีต่อหน้าลูกขุน ส่วนการพิจารณาคดีแพ่งส่วนใหญ่ไม่จำเป็นต้องพิจารณาคดีต่อหน้าลูกขุน แต่ก็มีคดีแพ่งบางคดีซึ่งมีอยู่จำนวนน้อยมากที่ต้องพิจารณาต่อหน้าลูกขุน ได้แก่ คดีหมิ่นประมาท คดีทำให้เสื่อมเสียอิสรภาพ คดีผิดสัญญาสมรส คดีล่อลวง และคดีฉ้อโกง เป็นต้น ในการพิจารณาคดีนั้น ผู้พิพากษาจะเปิดโอกาสให้คู่ความต่อสู้คดีกันอย่างเต็มที่ คู่ความฝ่ายที่กล่าวอ้างมีหน้าที่หรือมีภาระการพิสูจน์คือต้องนำพยานหลักฐานมาสืบเพื่อแสดงให้ลูกขุนเชื่อตามที่ตนกล่าวอ้าง เมื่อคู่ความแถลงเปิดคดีแล้วก็จะนำสืบพยานหลักฐานไปตามหน้าที่นำสืบหรือตามที่ฝ่ายตนมีภาระการพิสูจน์ โดยศาลเพียงแต่ทำหน้าที่ควบคุมให้คู่ความนำสืบพยานหลักฐานให้อยู่ในกรอบหรือกฎเกณฑ์ของกฎหมายเพื่อมิให้คู่ความฝ่ายหนึ่งเอาเปรียบอีกฝ่ายหนึ่ง หากพยานหลักฐานใดไม่ชอบด้วยกฎหมาย ศาลก็จะไม่อนุญาตให้นำพยานหลักฐานดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของศาลเพื่อป้องกันมิให้ลูกขุนมีหน้าที่ที่ต้องวินิจฉัยข้อเท็จจริงในคดีได้รับรู้ข้อเท็จจริงที่เกิดจากพยานหลักฐานที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย อันอาจทำให้ลูกขุนวินิจฉัยผิดพลาดไป วิธีการสืบพยานนั้น หน้าที่ความของคู่ความฝ่ายที่อ้างพยานนั้นจะเป็นผู้ซักถามพยานของตนก่อน ซึ่งมีเงื่อนไขว่าจะใช้คำถามในลักษณะการถามนำไม่ได้ หลังจากนั้นหน้าที่ความของคู่ความฝ่ายตรงข้ามจะเป็นผู้ซักถามโดยใช้วิธีถามค้าน โดยสามารถที่จะใช้คำถามในลักษณะการถามนำได้ และหน้าที่ความของฝ่ายที่อ้างพยานมีสิทธิที่จะถามถึงพยานได้ โดยลูกขุนจะนั่งฟังการสืบพยานหลักฐานตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อคู่ความทั้งสองฝ่ายสืบพยานเสร็จสิ้นแล้ว คู่ความทั้งสองฝ่ายมีสิทธิแถลงการณ์ปิดคดีด้วยวาจาต่อหน้าลูกขุนและต่อหน้าผู้พิพากษาซึ่งผู้พิพากษาก็จะสรุปประเด็นแห่งคดีทั้งปัญหาข้อเท็จจริงและอธิบายข้อกฎหมายให้คณะลูกขุนซึ่งลูกขุนก็จะมีหน้าที่ต้องวินิจฉัยข้อเท็จจริงว่า จำเลยมีความผิดตามฟ้องหรือไม่ หัวหน้าคณะลูกขุนจะเป็นผู้รายงานต่อศาลว่าจำเลยกระทำความผิดตามฟ้องหรือไม่ ถ้าเห็นว่าจำเลยมีความผิด ผู้พิพากษาก็จะเป็นผู้กำหนดโทษที่จะลงโทษแก่จำเลยต่อไป แต่หากคณะลูกขุนเห็นว่าจำเลยไม่มีความผิด ศาลก็จะปล่อยตัวจำเลยไป การค้นหาความจริงตามระบบนี้ ข้อเท็จจริงต่างๆ ในคดีจะถูกเปิดเผยในศาล โดยผ่าน

ขั้นตอนการฟ้องคดีและการต่อสู้คดี ซึ่งหน้าที่ของโจทก์และจำเลย คือ การนำเสนอข้อเท็จจริงหรือข้อคิดเห็นที่น่าเชื่อถือต่อศาล ซึ่งศาลจะทำหน้าที่เป็นคนกลางอย่างเคร่งครัดในการรับฟังข้อเท็จจริงที่ปรากฏในศาลตามขั้นตอนดังกล่าว (วิทยาลัยข้าราชการตุลาการศาลยุติธรรม, ๒๕๔๕: ๑๐-๑๑)

ดังนั้น ระบบกล่าวหาจะมีลักษณะสำคัญพอสรุปได้ดังนี้ (เข้มชัย ชุตินวงศ์, ๒๕๔๓: ๔)

๑. ศาลมีบทบาทจำกัดเป็นเพียงผู้ตัดสินคดีเท่านั้น ไม่มีอำนาจในการสืบพยานเพิ่มเติมหรือช่วยคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแสวงหาพยานหลักฐาน การดำเนินการพิจารณามีกฎเกณฑ์ ละเอียดปลีกย่อยมาก ศาลใช้ดุลพินิจได้น้อย การยกฟ้องโดย technicality มีมาก

๒. คู่ความสองฝ่ายมีบทบาทสำคัญเป็นผู้ต่อสู้ซึ่งกันและกันเห็นได้ชัด ในคดีอาญาศาลจะไม่ช่วยโจทก์แสวงหาพยานหลักฐาน ดังนั้น บางครั้งศาลอาจยกฟ้องต่างๆ ที่ปรากฏว่าจำเลยกระทำผิดก็ได้

๓. ในระบบกล่าวหา มีกฎเกณฑ์การสืบพยานที่เคร่งครัดมาก ศาลมีโอกาสดำเนินการได้น้อยมีบทคัดพยานเด็ดขาดไม่ยอมให้ศาลรับพยานนั้นเข้าสู่สำนวนความเลยนอกจากนั้น การใช้คำถามในการซักถาม ถามค้าน ก็ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์โดยเคร่งครัด

ทั้งนี้ วิธีพิจารณาคดีแบ่งในศาลยุติธรรมของประเทศไทย ผู้พิพากษาจะไม่ได้มีบทบาทหลักในกระบวนการพิจารณา เพราะการดำเนินคดีในศาลยุติธรรมจะเป็นเรื่องของคู่ความเป็นสำคัญ และการวินิจฉัยชี้ขาดของผู้พิพากษาจะขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานที่คู่ความได้นำเสนอต่อศาล ดังนั้น ถ้าคำคู่ความหรือพยานหลักฐานที่น่าเสนอโดยคู่ความ มีข้อบกพร่องไม่สมบูรณ์ โดยทั่วไปแล้ว ผู้พิพากษาจะไม่ลงไปยุ่งเกี่ยวกับข้อเท็จจริงหรือพยานหลักฐานของคู่ความ เพราะคิดว่าจะทำให้เกิดความไม่เป็นธรรม เป็นการเข้าข้างคู่ความฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้ ทั้งนี้ เนื่องจากลักษณะของคดีในศาลยุติธรรมจะมีลักษณะเป็นการต่อสู้ในคดีระหว่างคู่ความ อย่างไรก็ตาม ส่วนสำคัญที่สุดในการดำเนินคดีในระบบกล่าวหาจะได้แก่ การนั่งพิจารณาในศาล และด้วยเหตุนี้การพิจารณาในศาลยุติธรรมจึงมีลักษณะเป็นการต่อสู้โต้แย้งกันด้วยวิธีสืบพยานหักล้างกันระหว่างคู่ความ (โดยทนายความ) ต่อหน้าผู้พิพากษา การตัดสินชี้ขาดคดีของศาลหมายถึงการตัดสินภายหลังจากที่มีการนั่งพิจารณาสืบพยานหักล้างกันต่อหน้าผู้พิพากษาเท่านั้น โดยมีการโต้แย้งหักล้างกันระหว่างคู่ความที่มีทนายความเป็นผู้ช่วยเหลือและกระทำต่อหน้าผู้พิพากษาในศาล

ระบบไต่สวน (Inquisitorial System) เป็นระบบการดำเนินคดีในยุโรปดั้งเดิม ที่ศาลมีบทบาทหน้าที่ทั้งการสอบสวนและการพิจารณาพิพากษา โดยศาลมีอำนาจที่จะสืบพยานเพิ่มเติมหรือลดสืบพยาน ทั้งนี้เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงใกล้เคียงความจริงมากที่สุด การกำหนดระเบียบวิธีเกี่ยวกับการสืบพยานมีน้อย มักจะไม่มีหลักเกณฑ์การสืบพยานที่เคร่งครัดมากนัก โดยเฉพาะจะไม่มีการคัดพยานที่เด็ดขาด แต่จะเปิดโอกาสให้มีการเสนอพยานหลักฐานทุกชนิดสู่ศาล ศาลจึงมีสิทธิรับฟัง

พยานบอกเล่าได้และศาลมีอำนาจใช้ดุลพินิจได้อย่างกว้างขวาง การพิจารณาโดยเฉพาะคดีอาญา จะมีลักษณะเป็นการดำเนินการระหว่างศาลกับจำเลย โจทก์ไม่มีบทบาทในการสืบพยานน้อยมาก โจทก์เป็นเพียงผู้ช่วยเหลือศาลในการค้นคว้าหาพยานหลักฐานเท่านั้น ในระบบไต่สวนจะไม่ใช้หลักยกประโยชน์แห่งความสงสัยให้กับจำเลย ดังนั้น จำเลยจึงมีหน้าที่สำคัญในการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองให้ชัดแจ้ง พยานหลักฐานของฝ่ายจำเลยก็สามารถนำมาลงโทษแก่จำเลยได้ (ณรงค์ฤทธิ์ เพชรฤทธิ์, online :๒๕๕๐)

ระบบไต่สวนมีลักษณะสำคัญ พอสรุปได้ดังนี้

๑. ศาลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพิจารณาคดี มีอำนาจที่จะสืบพยานเพิ่มเติมหรือลดสืบพยาน ทั้งนี้เพื่อค้นหาให้ได้ข้อเท็จจริงใกล้เคียงความจริงมากที่สุด การกำหนดระเบียบวิธี (Technicality) เกี่ยวกับการสืบพยานมีน้อย ศาลมีอำนาจใช้ดุลพินิจได้กว้างขวางและยืดหยุ่นได้มาก

๒. การพิจารณาคดีโดยเฉพาะในคดีอาญา จะมีลักษณะเป็นการดำเนินการระหว่างศาลกับจำเลย โจทก์จะไม่มีใครมีบทบาทสำคัญมาก เป็นเพียงผู้ช่วยเหลือศาลในการค้นคว้าหาพยานหลักฐาน ส่วนระดับของความช่วยเหลือที่โจทก์กับศาลจะร่วมมือกันมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับระบบของแต่ละประเทศ เช่น ในประเทศฝรั่งเศสพนักงานอัยการอาจขึ้นนั่งซักถามพยานบนบัลลังก์เคียงคู่ผู้พิพากษาได้

๓. ในระบบไต่สวน มักจะไม่มีกฎเกณฑ์การสืบพยานที่เคร่งครัดมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะไม่มีบทตัดพยานที่เด็ดขาด แต่จะเปิดโอกาสให้มีการเสนอพยานหลักฐานทุกชนิดมาสู่ศาลได้ และศาลก็มีอำนาจใช้ดุลพินิจได้อย่างกว้างขวาง (เจมส์ ชูติงส์, ๒๕๔๓: ๒-๓)

ระบบทั้งสองที่กล่าวมานั้นเป็นวิธีการของศาลในอดีต แต่เมื่อเวลาล่วงเลยมานานเข้าแต่ละระบบก็มีการพัฒนาวิธีการค้นหาข้อเท็จจริงของตนมาเป็นลำดับ และมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงจุดบกพร่องของแต่ละระบบมาโดยตลอด จนถึงปัจจุบันจะเป็นได้ว่าระบบทั้งสองต่างก็คลี่คลายเข้าหากัน ทำให้หลักกฎหมายของประเทศต่างๆ มีแนวโน้มที่จะนำข้อดีของทั้งสองระบบมารวมกันสร้างเป็นกฎเกณฑ์ในทางลักษณะพยานขึ้นใหม่ เรียกว่า ระบบผสม (Mixed System) ประเทศฝรั่งเศส ภายหลังการปฏิวัติใหญ่เป็นประเทศแรกที่น่าข้อดีของทั้งสองระบบมาสร้างเป็นระบบผสมขึ้นและประเทศอื่นๆ ในยุโรปก็ได้ดำเนินการตาม (เจมส์ ชูติงส์, ๒๕๔๓: ๔) อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะใช้ระบบกล่าวหาหรือระบบไต่สวน ศาลก็ต้องปฏิบัติตาม “หลักการฟังความทุกฝ่าย” กล่าวคือต้องเปิดโอกาสให้คู่ความแต่ละฝ่ายได้ทราบถึงข้ออ้างข้อเถียงของอีกฝ่ายหนึ่ง และให้คู่ความแสดงพยานหลักฐานของฝ่ายตนเพื่อยืนยันข้อเท็จจริงที่ตนกล่าวอ้างและ/หรือหักล้างข้อเท็จจริงที่อีกฝ่ายหนึ่งกล่าวอ้าง

๑. กระบวนวิธีพิจารณาคดีในศาลยุติธรรม

๑.๑ การรับฟังพยานหลักฐาน

ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาได้แบ่งแยกพยานหลักฐานออกตามวิธีการนำสืบเป็น ๔ ประเภท พยานบุคคล พยานเอกสาร พยานวัตถุ และพยานผู้เชี่ยวชาญ มีหลักเกณฑ์ในการรับฟังพยานหลักฐานทั้ง ๔ ชนิดแตกต่างกันพิจารณาได้ดังนี้

๑.๑.๑ พยานบุคคล

พยานบุคคล หมายถึง บุคคลที่มาให้การด้วยปากต่อหน้าศาล ตามนิยามนี้ พยานบุคคลก็คือ ตัวคนที่รู้เห็นเหตุการณ์อันเป็นข้อเท็จจริงในคดี และได้มาเบิกความต่อหน้าศาลในฐานะพยาน ซึ่งเป็นความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป แต่มีนักกฎหมายบางท่านนิยามว่าพยานบุคคลหมายถึง ถ้อยคำของบุคคลที่มาให้การต่อหน้าศาล และศาลได้จัดบันทึกข้อความไว้ในสำนวนความ นิยามหลังนี้มุ่งหมายถึง “ถ้อยคำที่ศาลจดลงไว้ในสำนวนความ” เป็นหลักมิได้มุ่งถึงตัวคน เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า ความเห็นของนักกฎหมายดังกล่าวถูกต้องทั้งสองฝ่าย กล่าวคือถ้ามองตามความเข้าใจของคนธรรมดาพยานบุคคลก็ควรจะหมายถึงตัว “คน” ที่รู้เห็นเหตุการณ์แต่ถ้ามองตามความเข้าใจของผู้พิพากษาที่กำลังจะตัดสินคดีว่าจะจำแนกพยานที่อยู่ต่อหน้าเป็นพยานบุคคล พยานเอกสาร หรือพยานวัตถุ พยานบุคคลก็ต้องหมายถึงถ้อยคำของบุคคลซึ่งศาลจดลงไว้ในสำนวนความ ไม่ใช่ตัวคน เพราะขณะนั้นตัวคนซึ่งมาเบิกความมิได้อยู่ต่อหน้าศาลแล้ว (เข็มชัย ชุติวงศ์, ๒๕๔๓: ๑๓๕)

๑.๑.๒ พยานเอกสาร

พยานเอกสาร หมายถึง ข้อความใดๆ ในเอกสารที่มีการอ้างอิงเป็นพยานโดยอาศัยการสื่อความหมายของข้อความนั้นพิสูจน์ความจริง แต่การอ้างเอกสารเป็นพยานมิใช่หมายความว่า จะเป็นพยานเอกสารเสมอไป การอ้างข้อความตอนหนึ่งในเอกสารเพื่อพิสูจน์ว่าข้อเท็จจริงเกิดขึ้นตามข้อความนั้น ดังนี้ เป็นพยานเอกสาร แต่ถ้าอ้างลงลายมือชื่อในเอกสารเพื่อพิสูจน์ว่าเป็นลายมือที่จำเลยทำปลอมขึ้นในความผิดปลอมเอกสารหรืออ้างหนังสือทั้งเล่มเพื่อแสดงว่าเป็นการทำซ้ำงานอันมีลิขสิทธิ์ของโจทก์ ดังนี้เป็นการอ้างในฐานะวัตถุพยาน (เข็มชัย ชุติวงศ์, ๒๕๔๓: ๑๕๓)

๑.๑.๓ พยานวัตถุ

พยานวัตถุคือ สิ่งของใดๆ ที่คู่ความอ้างอิงให้ศาลตรวจดูเพื่อประโยชน์แก่คดีของตนเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับพยานเอกสารแล้วจะเห็นได้ว่า เอกสารฉบับหนึ่งอาจเป็นพยานเอกสารหรือพยานวัตถุก็ได้สุดแต่วัตถุประสงค์ของการอ้าง ถ้าเป็นการอ้างเพื่อให้ศาลดูข้อความ

ในเอกสารก็เป็นพยานเอกสาร แต่ถ้าเป็นการอ้างเพื่อให้ศาลดูรูปลักษณะของเอกสารก็เป็นพยานวัตถุ

พยานวัตถุมีความสำคัญมากในคดีอาญา เพราะเป็นพยานที่ดีที่สุดในการพิสูจน์ว่าข้อเท็จจริงบางประเด็นได้เกิดขึ้น เช่น ยาเสพติด หรือไม้ของกลางในคดี ปลอกกระสุนปืนบาดแผลที่ถูกทำร้าย สถานที่เกิดเหตุ ส่วนในคดีแพ่งส่วนมากอาจเป็นการไปตรวจดูที่ดินพิพาทเพื่อดูหลักเขตที่ฟ้องร้องกัน

การรับฟังพยานวัตถุไม่มีข้อจำกัดโดยกฎหมาย ดังนั้น พยานวัตถุที่มีการอ้างอิงในบัญชีพยานโดยถูกต้องตามระเบียบแล้วก็สามารถนำเข้าสู่สืบได้เสมอ และไม่มีข้อบังคับว่าข้อเท็จจริงใดจะต้องพิสูจน์ด้วยพยานวัตถุ หรือห้ามพิสูจน์ด้วยพยานวัตถุ จึงอยู่ในดุลพินิจของคู่ความที่จะพิจารณาว่า ควรนำสืบข้อเท็จจริงด้วยพยานวัตถุหรือไม่ (เจ็มซัย ชูติวงศ์, ๒๕๔๓: ๒๐๓)

๑.๑.๔ พยานผู้เชี่ยวชาญ

พยานผู้เชี่ยวชาญเป็นพยานบุคคลประเภทหนึ่ง แต่มาบอกความในลักษณะแสดงความเห็นมิใช่เป็นความจากการประสบพบเห็นข้อเท็จจริงและนำมาเล่าให้ศาลฟัง เช่น แพทย์ซึ่งตรวจบาดแผลของผู้เสียหายมาเป็นพยาน ผู้เชี่ยวชาญเพื่อให้ความเห็นว่าบาดแผลเกิดจากอะไร ดังนั้น พยานผู้เชี่ยวชาญจึงไม่มีปัญหาว่าจะได้พบเห็นข้อเท็จจริงมาด้วยตนเองหรือไม่ดังเช่นพยานบุคคล เงื่อนไขในการรับฟังพยานผู้เชี่ยวชาญมีดังนี้

๑.๑.๔.๑ ประเด็นข้อพิพาทเป็นปัญหาซึ่งคนธรรมดาไม่อาจตัดสินใจได้ โดยใช้ความรู้ ความสามารถ หรือประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของวิญญูชน เพราะประเด็นนั้นเกี่ยวข้องกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือวิทยาการเฉพาะแขนง ซึ่งจะตัดสินใจได้ก็แต่เฉพาะโดยผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น

๑.๑.๔.๒ พยานผู้เชี่ยวชาญจะต้องมีความรู้ความชำนาญในสาขาวิชาการแขนงที่เป็นปัญหาความรู้ความชำนาญนี้อาจจะได้มาจากการศึกษาเล่าเรียนจนได้ปริญญา หรือประกาศนียบัตรหรือหนังสือรับรองอื่นๆ หรืออาจได้จากการทำงานในสาขานั้นมาเป็นเวลานานจนมีความชำนาญก็ได้ ปัจจุบันก็มีการใช้พยานผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่างๆ อยู่เสมอ เช่น ผู้เชี่ยวชาญตรวจพิสูจน์ลายมือชื่อ เงินตราปลอมอาวุธและกระสุนปืน ยาเสพติด ฯลฯ (เจ็มซัย ชูติวงศ์, ๒๕๔๓: ๒๐๓-๒๐๕)

๑.๒ วิธีการสืบพยานในศาลยุติธรรม

ในคดีแพ่ง เมื่อโจทก์ยื่นฟ้องและจำเลยยื่นคำให้การแล้ว ศาลจะนัดชี้สองสถานในวันชี้สองสถาน ศาลจะกำหนดประเด็นพิพาทในคดีและกำหนดว่าจะให้ฝ่ายใดนำพยานเข้าสู่สืบก่อน

จากนั้นก็เริ่มกระบวนการพิจารณาในการนำพยานหลักฐานเข้าสืบ ซึ่งเริ่มด้วยการยื่นบัญชีระบุพยานต่อศาลตาม ป.ว.พ. มาตรา ๘๘ การยื่นบัญชีระบุพยานเป็นการประกาศให้คู่ความฝ่ายตรงข้ามรู้ตัวล่วงหน้าว่าจะนำพยานหลักฐานใดเข้าสืบบ้าง เพื่อฝ่ายตรงข้ามจะได้เตรียมตัวต่อสู้คดีได้ถูกต้อง นอกจากนี้ ถ้าคู่ความฝ่ายใดประสงค์จะอ้างพยานเอกสารก็ต้องส่งสำเนาเอกสารนั้นตาม ป.ว.พ. มาตรา ๙๐ กระบวนการเหล่านี้จะต้องดำเนินการก่อนที่จะเริ่มสืบพยาน ต่อจากนั้น ก็จะเป็นการนำพยานบุคคลแต่ละคน พยานเอกสาร และพยานวัตถุแต่ละชั้นเข้าสืบไปตามลำดับหน้าที่นำสืบของแต่ละฝ่ายที่ศาลกำหนดไว้ กฎหมายได้วางหลักเกณฑ์วิธีนำสืบพยานเข้าสืบต่างกันตามสภาพของพยาน คือ แบ่งเป็นพยานบุคคล พยานเอกสาร พยานวัตถุ และพยานผู้เชี่ยวชาญ การสืบพยานในศาลโดยมากจะใช้พยานบุคคลเป็นหลัก การที่ศาลนัดสืบพยานแต่ละครั้งก็คือ การนัดให้คู่ความนำพยานบุคคลมาเบิกความในศาล ส่วนพยานเอกสารนั้นโดยปกติจะสืบประกอบกับบุคคลผู้ทำเอกสารหรืออย่างน้อยก็ต้องมีพยานบุคคลเบิกความเชื่อมโยงเอกสารเข้ากับเรื่องราวในคดี แต่บางกรณีก็ไม่จำเป็นต้องทำเช่นนั้น เพียงแต่อ้างเอกสารในบัญชีระบุพยานแล้วนำต้นฉบับเอกสารมาส่งศาลหรือขอให้ศาลหมายเรียกเอกสารเข้ามาในคดีแล้ว ก็ถือว่า พยานเอกสารเข้าสู่สำนวนความแล้ว แต่ถ้าคู่ความอ้างอิงเฉยๆ โดยมิได้นำส่งหรือขอให้ศาลหมายเรียก ยังถือไม่ได้ว่าเป็นพยานหลักฐานในคดี สำหรับพยานวัตถุนั้น คู่ความอาจนำมาส่งมอบศาล หรือถ้าเป็นวัตถุซึ่งเคลื่อนที่ไม่ได้ คู่ความอาจขอให้ศาลไปสืบนอกศาลได้ เช่น ไปตรวจสอบสถานที่เกิดเหตุหรือตรวจที่ดินพิพาท เป็นต้น

สำหรับสถานที่สืบพยาน ปกติการสืบพยานต้องกระทำในศาล คือ ในห้องพิจารณาดังนั้น คู่ความจะต้องนำพยานมายังสถานที่ทำการของศาล เพื่อให้ผู้พิพากษาศาลนั้นสืบ เช่น โจทก์ยื่นฟ้องไว้ที่ศาลแพ่ง ดังนั้น การสืบพยานต้องทำที่ศาลแพ่ง โดยโจทก์และจำเลยต้องนำพยานมาเบิกความที่ศาลแพ่ง หรือศาลแพ่งออกหมายเรียกพยานมาเบิกความที่ศาลแพ่งก็ได้ และโดยปกติถ้าผู้พิพากษาคนใดเป็นผู้พิจารณาคดีนั้น หรือที่เรียกว่า ผู้พิพากษาเจ้าของสำนวน ก็ต้องขึ้นนั่งพิจารณาฟังการสืบพยานทุกนัด แต่บางกรณีมีเหตุจำเป็นที่ผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนไม่อาจขึ้นนั่งพิจารณาสืบพยานได้ ก็อาจแต่งตั้งให้ผู้พิพากษาคณะอื่นทำการแทน หรืออาจมีเหตุจำเป็นไม่อาจสืบพยานที่ศาลได้ เช่น พยานป่วยหนักไม่อาจเดินทางมาศาลได้ หรือพยานอยู่นอกเขตอำนาจศาลนั้น ผู้พิพากษาอาจต้องเดินทางไปสืบพยานนอกศาลได้ หรือส่งประเด็นไปให้ศาลอื่นช่วยสืบพยานแทน ตาม ป.ว.พ. มาตรา ๑๐๒

ทั้งนี้ การสืบพยานนอกศาลอาจแยกพิจารณา ได้ดังนี้

๑. การเดินเผชิญสืบ คือ การที่ศาลให้โจทก์หรือจำเลย ซึ่งเป็นผู้อ้างพยานนำผู้พิพากษาไปสืบพยาน ณ บ้านเรือนของพยานเองหรือสถานที่หนึ่งที่ใดตามแต่จะเห็นสมควร ทั้งนี้ โดยพิเคราะห์ตามความจำเป็นแห่งสภาพของพยานหลักฐานนั้น (มาตรา ๑๐๒ วรรคแรก) การเดินเผชิญ

สืบในคดีแพ่ง ผู้พิพากษาจะต้องไปสืบพยานด้วยตนเอง จะมอบหมายให้จำศาลไปแทนไม่ได้ แต่ผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนอาจมอบหมายให้ผู้พิพากษาคณอื่นไปแทนได้ การที่ศาลจะไปเดินเผชิญสืบ ณ ที่อยู่ของพยาน หรือสถานที่อื่นนั้น ศาลจะไปเดินเผชิญสืบนอกเขตอำนาจศาลไม่ได้ ทั้งนี้ เว้นแต่พยานนั้นหรือบุคคลที่เป็นเจ้าของทรัพย์หรือสถานที่ซึ่งจะถูกตรวจมิได้ยกเรื่องเขตศาลขึ้นคัดค้าน (มาตรา ๑๕) ในการที่ศาลจะไปเดินเผชิญสืบนอกเขตศาลนี้ เฉพาะพยานหรือเจ้าของสถานที่หรือวัตถุพยานเท่านั้นที่จะยกเรื่องเขตศาลขึ้นคัดค้านได้ แต่คู่ความหาสิทธิจะคัดค้านการสืบพยานนั้นไม่

๒. การส่งประเด็นไปสืบ คือ การที่ศาลมอบหมายให้ศาลอื่นดำเนินการสืบพยาน เพราะเหตุที่พยานอยู่นอกเขตของศาลเจ้าของสำนวน และอยู่ในเขตของศาลที่รับมอบหมายนั้น ศาลที่ได้รับมอบหมายย่อมมีอำนาจที่จะทำการสืบพยานได้เช่นเดียวกับศาลเจ้าของสำนวน และถ้าคู่ความร้องขอ ศาลนั้นมีอำนาจที่จะส่งประเด็นไปให้ศาลอื่นทำการสืบพยานแทนต่อไปอีกก็ได้

๓. การส่งประเด็นไปสืบพยานในต่างประเทศ ถ้าพยานมีภูมิลำเนาอยู่ในต่างประเทศ ซึ่งอยู่นอกเขตอำนาจศาลไทย ศาลไทยย่อมจะออกหมายเรียกให้เข้ามาเบิกความที่ศาลไม่ได้ แต่ถ้าประเทศที่พยานอยู่มีสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย เช่น ประเทศอังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฯลฯ ก็อาจใช้วิธีส่งประโนไปสืบยังศาลอื่น แต่มีข้อแตกต่างกันตรงที่ว่า จะส่งประเด็นไปยังศาลต่างประเทศที่จะให้ทำการสืบพยานเลยทีเดียวไม่ได้ จะต้องกระทำโดยวิธีทางการทูต กล่าวคือ ศาลไทยต้องมีหนังสือพร้อมทั้งเอกสารต่างๆ ไปยังกระทรวงยุติธรรม เพื่อให้แจ้งไปยังกระทรวงการต่างประเทศ ขอให้กระทรวงการต่างประเทศจัดการส่งไปยังทางทูตของประเทศที่พยานมีที่อยู่เพื่อร้องขอต่อกระทรวงการต่างประเทศของประเทศนั้น เพื่อแจ้งให้ศาลช่วยจัดการสืบพยานให้ หรือถ้าต้องการสืบตัวเอกอัครราชทูตไทยในต่างประเทศ หรือคนไทยที่อยู่ในต่างประเทศ นอกจากจะใช้วิธีส่งประเด็นไปสืบดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังอาจขอให้ทูตไทยในประเทศนั้นจัดการสืบให้ก็ได้ แต่พยานอยู่ในประเทศที่ยังไม่มีสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย ก็ไม่มีทางที่จะส่งประเด็นไปสืบได้

สำหรับในคดีอาญานั้น มีหลักเกณฑ์เรื่องสถานที่สืบพยานเหมือนคดีแพ่ง (มาตรา ๒๒๕, ๒๓๐) คือ ศาลจะสืบพยานในศาล หรือนอกศาลก็ได้ เพียงแต่มีข้อแตกต่างบางประการดังนี้

๑. การเดินเผชิญสืบในคดีอาญานั้น ศาลอาจจะไปเองหรือให้จำศาลไปทำการแทนก็ได้

๒. การเดินเผชิญสืบหรือการส่งประเด็นไปสืบที่ศาลอื่นนั้น คู่ความที่ไม่พอใจไปฟังการพิจารณา จะยื่นคำถามคำซักเป็นหนังสือ เพื่อศาลที่เผชิญสืบหรือสืบพยานประเด็นจะช่วยถามพยานแทนได้ (เข็มชัย ชุติวงศ์, ๒๕๔๓: ๒๕๙-๓๐๕)

๒. กระบวนวิธีพิจารณาคดีในศาลปกครอง

เนื่องจากคดีปกครองเป็นคดีที่มีลักษณะแตกต่างจากคดีแพ่งทั่วไปเนื่องจากเป็นคดีพิพาทระหว่างเอกชนกับหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือระหว่างหน่วยงานของรัฐ

หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วยกัน อันเนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายของหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งโดยทั่วไปเอกชนย่อมอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ ทั้งในแง่ของบุคลากร ผู้เชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายและข้อมูลเอกสารต่างๆ รวมตลอดถึงความรู้ในเรื่องระบบราชการและระเบียบแบบแผนของทางราชการ วิธีพิจารณาคดีปกครองจึงมีลักษณะที่แตกต่างจากวิธีพิจารณาความแพ่งทั่วไปและมีลักษณะที่สำคัญ กล่าวคือ เป็นกระบวนการพิจารณาแบบไต่สวน มีหลักการที่สำคัญ คือเป็นกระบวนการพิจารณา ที่ส่วนใหญ่จะเป็นลายลักษณ์อักษรและเป็นระบบไต่สวน

วิธีพิจารณาคดีปกครองใช้ระบบไต่สวนจะสามารถเทียบเคียงได้กับ วิธีพิจารณาคดีอาญาในกลุ่มประเทศที่ใช้ระบบ Civil Law เพราะในประเทศเหล่านี้มีความเห็นว่าในขณะที่ในคดีแพ่งในศาลยุติธรรมซึ่งเป็นข้อพิพาทระหว่างเอกชนสองฝ่ายนักกฎหมายของกลุ่มประเทศเหล่านี้ เห็นว่า ไม่มีความจำเป็นที่ผู้พิพากษาจะต้องมีบทบาทในคดีมากไปกว่าการกำกับดูแลกระบวนการพิจารณาระหว่างคู่ความให้เป็นไปตามกฎหมายวิธีพิจารณาคดี รัฐไม่มีประโยชน์ได้เสียในคดีแพ่งระหว่างเอกชนดังกล่าว นอกจากหน้าที่ที่กฎหมายกำหนดให้ผู้พิพากษา หรือศาลจะต้องเป็นกลางไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด แต่ในการดำเนินกระบวนการวิธีพิจารณาความอาญา เนื่องจากว่ารัฐมีผลประโยชน์โดยตรงในคดีอาญาที่เกี่ยวข้องกับการต้องบังคับการให้เป็นไปตามกฎหมายเพื่อความสงบสุขของสังคม ดังนั้น ในคดีอาญานักกฎหมายในกลุ่มประเทศ Civil law จึงเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องใช้ระบบไต่สวนที่ผู้พิพากษาจะต้องมีบทบาทสำคัญ (active role) ในการดำเนินคดีทางอาญา ซึ่งเป็นเหตุผลเดียวกันกับเหตุผลที่ใช้ในการดำเนินกระบวนการวิธีพิจารณาคดีปกครอง บทบาทของตุลาการในคดีปกครอง จะต้องทำหน้าที่ในการแสวงหาทั้งข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย ซึ่งในการแสวงหาข้อเท็จจริงดังกล่าวจะไม่ถูกจำกัดอยู่แต่เฉพาะข้อเท็จจริงหรือพยานหลักฐานที่คู่ความหรือคู่กรณียื่นหรือเสนอต่อศาลเท่านั้น

ในทางปฏิบัติ การดำเนินคดีปกครองจึงมีขั้นตอนที่เรียกว่าการแสวงหาข้อเท็จจริง (ก่อนขั้นตอนของการนั่งพิจารณาคดี) ซึ่งศาลเป็นผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว และตุลาการที่มีหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินขั้นตอนของการแสวงหาข้อเท็จจริง เรียกว่า ตุลาการเจ้าของสำนวน ซึ่งเป็นตุลาการคนหนึ่งในองค์คณะที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นั้น บทบาทของตุลาการเจ้าของสำนวนในการทำหน้าที่แสวงหาข้อเท็จจริงจะกระทำได้อย่างกว้างขวางตามที่ตนเห็นสมควร แม้ว่าโดยความเป็นจริงแล้วจะต้องเริ่มจากข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานที่คู่ความยื่นหรือเสนอต่อศาลก็ตาม และแม้แต่วิธีการที่ใช้ในการเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานก็สามารถกระทำได้อย่างกว้างขวางหน้าที่ของตุลาการเจ้าของสำนวนในการแสวงหาข้อเท็จจริง นั้นย่อมจะต้องกระทำเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานที่ครบถ้วนก่อนที่องค์คณะจะพิจารณาวินิจฉัยคดี ซึ่งตุลาการเจ้าของสำนวนจะต้องกระทำเพื่อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายของคู่กรณี และจะต้องเปิดโอกาสให้หรือคู่กรณี

แต่ละฝ่ายได้ตรวจสอบและโต้แย้งหักล้างข้อเท็จจริง หรือพยานหลักฐานที่ตุลาการแสวงหาได้มา ด้วยตนเองก่อนเสมอ ก่อนที่รวมเป็นส่วนหนึ่งในสำนวนแห่งคดี ด้วยเหตุนี้ในคดีปกครอง โดยทั่วไป จึงไม่บังคับว่าจะต้องมีทนายความ จะมีที่ทนายความอาจมีความจำเป็นในคดีเรื่องการ เรียกให้ใช้เงินหรือในคดีสัญญาทางปกครองที่มีความสลับซับซ้อนเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ตาม กรณีเช่นนี้จะแตกต่างกับในคดีปกครอง แม้ว่าจะกำหนดว่าก่อนที่ศาล ปกครองจะวินิจฉัยชี้ขาดคดีได้นั้น จะต้องมีการนั่งพิจารณาโดยเปิดเผยของศาลก่อนเสมอก็ตาม เพราะจะต้องเข้าใจเสียในเบื้องต้นว่าการนั่งพิจารณาของศาลปกครองนั้น จะไม่เหมือนกับ กระบวนการที่ใช้ในศาลยุติธรรม วิธีพิจารณาคดีปกครองส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดจะเป็นลายลักษณ์ อักษร คดีจะได้รับการตัดสินชี้ขาดจากคำคู่ความ รวมทั้งข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานที่คู่กรณี (คดีปกครองเราเรียกคู่ความว่า “คู่กรณี”) นำเสนอพร้อมทั้ง ข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานที่ตุลาการ เจ้าของสำนวนดำเนินการมาตามกระบวนการแสวงหาข้อเท็จจริงที่จะอยู่ในสำนวนคดีทั้งหมด ขั้นตอนที่สำคัญในการนั่งพิจารณาของศาลปกครองจึงมีลักษณะที่แตกต่างจากวิธีที่ใช้ในระบบ กล่าวหา

นอกจากนั้น ที่สำคัญอย่างยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ วิธีพิจารณาคดีปกครอง หรือ ขั้นตอน การแสวงหาข้อเท็จจริง ระบบวิธีพิจารณาคดีปกครองยังให้มีการถ่วงดุลการใช้อำนาจระหว่างตุลา การศาลปกครองด้วยกัน เพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ถูกต้องของข้อเท็จจริง กล่าวคือ โดยหลักแล้ว “ตุลาการเจ้าของสำนวน” จะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการแสวงหา และรวบรวมข้อเท็จจริง แต่ จะต้องเสนอข้อเท็จจริงนั้นต่อตุลาการอื่นที่ประกอบกันเป็นองค์คณะ และต่อ “ตุลาการผู้แถลงคดี” ซึ่งมีใช่ตุลาการในองค์คณะนั้นพิจารณาด้วย สำหรับในส่วนของการวินิจฉัยชี้ขาดนั้น “ตุลาการ ผู้แถลงคดี” จะเสนอ “คำแถลงการณ์” ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อเท็จจริงข้อกฎหมายรวมทั้งการให้ ความเห็นในทางชี้ขาดตัดสินคดีต่อองค์คณะก่อนที่องค์คณะจะลงมติวินิจฉัย อันเปรียบเสมือนเป็น ความเห็นของตุลาการนายเดี่ยวว่าหากตนมีหน้าที่ตัดสินคดีเรื่องนั้นตนจะพิพากษาอย่างไร ด้วย เหตุผลประการใด ซึ่งแม้ว่าคำตัดสินขององค์คณะเท่านั้นที่จะถือเป็นคำพิพากษา แต่การให้มีระบบ การเสนอ “คำแถลงการณ์” ของตุลาการผู้แถลงคดีต่อองค์คณะเช่นนี้ จะช่วยทำให้การใช้อำนาจ ตัดสินคดีขององค์คณะมีความรอบคอบและถูกต้องมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะหากองค์คณะไม่เห็นด้วย กับคำแถลงการณ์ โดยหลักก็จะต้องแสดงให้เห็นถึงเหตุผลที่หนักแน่นและน่าเชื่อถือมากกว่า เพราะ จะมีการเปรียบเทียบคำวินิจฉัยและเหตุผลของตุลาการผู้แถลงคดี และขององค์คณะในคดีปกครอง เนื่องจากกฎหมายกำหนดให้มีการพิมพ์เผยแพร่คำพิพากษาขององค์คณะและคำแถลงการณ์ของตุลา การผู้แถลงคดีควบคู่กันเสมอ ทั้งนี้ กระบวนการพิจารณาคดีปกครองในศาลปกครองมีขั้นตอน ดังนี้

๒.๑ การตรวจคำฟ้อง

การตรวจคำฟ้องในคดีปกครองมีลักษณะเป็นการดำเนินการ ๒ ชั้น กล่าวคือ ในเบื้องต้นเมื่อมีการยื่นคำฟ้องเป็นหน้าที่ของพนักงานเจ้าหน้าที่ของศาลที่จะต้องตรวจคำฟ้องที่ยื่นว่ามีรายการครบถ้วนสมบูรณ์หรือไม่ หากคำฟ้องมีรายการไม่ครบถ้วนหรือไม่ชัดเจนหรือไม่อาจเข้าใจได้ พนักงานเจ้าหน้าที่จะแนะนำให้ผู้ฟ้องคดีแก้ไข อย่างไรก็ดี หากผู้ฟ้องคดีไม่แก้ไขพนักงานเจ้าหน้าที่ต้องรับคำฟ้องนั้นไว้จะปฏิเสธไม่ได้ และเมื่อรับคำฟ้องไว้แล้วต้องออกใบรับให้ผู้มายื่นและลงทะเบียนคดีในสารบบความด้วย หลังจากนั้นจึงเสนออธิบดีศาลปกครองชั้นต้นเพื่อจ่ายสำนวนคดีนั้นต่อไป ต่อจากนั้นตุลาการเจ้าของสำนวนจะต้องตรวจสอบว่าผู้ฟ้องคดีปฏิบัติตามเงื่อนไขการฟ้องคดีโดยครบถ้วนแล้วหรือไม่ ก่อนที่จะพิจารณาในเนื้อหาสาระของคดีต่อไป

๒.๒ การแสวงหาข้อเท็จจริง

การแสวงหาข้อเท็จจริงของศาลปกครองที่ใช้ระบบไต่สวนนั้น การดำเนินคดีของศาลปกครองจะใช้ระบบพิจารณาจากเอกสารเป็นหลัก การแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดีนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากของการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลทุกศาล ทั้งนี้เพราะว่าก่อนที่จะพิพากษาคดีใดได้ ศาลจะต้องตรวจสอบให้ได้ความเป็นยุติเสียก่อนว่าข้อเท็จจริงแห่งคดีมีว่าอย่างไร ระบบการแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดีในกฎหมายวิธีพิจารณาความเปรียบเทียบมีอยู่ ๒ ระบบ ใหญ่ๆ คือ ระบบกล่าวหา (Accusatorial System) กับระบบไต่สวน (Inquisitorial System) ตามระบบกล่าวหา คู่ความ (คู่กรณี) มีหน้าที่ที่จะต้องเสนอข้อเท็จจริงแห่งคดีต่อศาล คู่ความฝ่ายใดกล่าวอ้างข้อเท็จจริงใด คู่ความฝ่ายนั้นมีหน้าที่พิสูจน์ความมีอยู่ของข้อเท็จจริงนั้น และศาลก็ต้องพอใจอยู่แต่เฉพาะกับข้อเท็จจริงที่คู่ความกล่าวอ้าง และพยานหลักฐานที่คู่ความนำสืบ แต่ตามระบบไต่สวนนั้น ศาลเป็นผู้ดำเนินการแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดีโดยความร่วมมือของคู่ความ ดังนั้น ศาลจึงไม่จำเป็นต้องผูกพันกับข้อเท็จจริงที่คู่ความกล่าวอ้างในคำฟ้องหรือคำให้การ และพยานหลักฐานที่คู่ความนำสืบ แต่อาจแสวงหาข้อเท็จจริงและพยานหลักฐานเพิ่มเติมได้ตามความเหมาะสม ดังนั้นในการแสวงหาข้อเท็จจริงของศาลปกครองจะมีกระบวนการในการแสวงหาข้อเท็จจริงในสองส่วนที่สำคัญคือ การแสวงหาข้อเท็จจริงจากเอกสารที่คู่ความโต้ตอบกัน และการแสวงหาข้อเท็จจริงโดยศาลปกครองตามพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ.๒๕๔๒ และระเบียบของที่ประชุมใหญ่ตุลาการในศาลปกครองสูงสุดว่าด้วยวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. ๒๕๔๓ บทบาทในการแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดีจะอยู่ที่ “ตุลาการเจ้าของสำนวน” กล่าวคือเมื่อองค์คณะในศาลปกครองใดได้รับสำนวนคดีแล้ว ตุลาการหัวหน้าคณะศาลปกครองชั้นต้นหรือตุลาการหัวหน้าคณะศาลปกครองสูงสุดในองค์คณะนั้น แล้วแต่กรณี ต้องแต่งตั้งตุลาการศาลปกครองในองค์คณะของตนคนหนึ่งเป็นตุลาการเจ้าของสำนวนเพื่อเป็นผู้ดำเนินการรวบรวม

ข้อเท็จจริงจากคำฟ้อง คำชี้แจงของคู่กรณี และรวบรวมพยานหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ โดยพนักงานคดีปกครองเป็นผู้ช่วยดำเนินการตามที่ตุลาการเจ้าของสำนวนมอบหมาย และให้ตุลาการเจ้าของสำนวนทำหน้าที่ตรวจสอบและเสนอความเห็นในข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายต่อองค์คณะพิจารณาพิพากษา ในการทำหน้าที่ดังกล่าว ตุลาการเจ้าของสำนวนย่อมมีอำนาจ ดังต่อไปนี้

๑. มีคำสั่งเรียกให้หน่วยงานทางปกครองหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องชี้แจงข้อเท็จจริงหรือให้ความเห็นเป็นหนังสือเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของหน่วยงานทางปกครองหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง

๒. มีคำสั่งเรียกให้หน่วยงานทางปกครองหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐส่งวัตถุ เอกสาร หรือพยานหลักฐานอื่นที่เกี่ยวข้อง หรือให้ความเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือส่งผู้แทนหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยงานทางปกครองนั้นมาชี้แจงหรือให้ถ้อยคำประกอบการพิจารณา

๓. มีคำสั่งเรียกให้คู่กรณีมาให้ถ้อยคำหรือนำพยานหลักฐานมาประกอบการพิจารณา

๔. มีคำสั่งเรียกให้บุคคลที่เกี่ยวข้องกับคดีมาให้ถ้อยคำ หรือส่งพยานหลักฐานมาประกอบการพิจารณา

๕. ได้สวนหรือมีคำสั่งในเรื่องใดที่มีใช่การวินิจฉัยชี้ขาดคดี ในกรณีที่เป็นตุลาการเจ้าของสำนวนหรือบุคคลที่ได้รับมอบหมายจากตุลาการเจ้าของสำนวนมีอำนาจไปตรวจสอบสถานที่ บุคคล หรือสิ่งใดเพื่อประกอบการพิจารณาก็ได้

ตามระเบียบของที่ประชุมใหญ่ตุลาการในศาลปกครองสูงสุดว่าด้วยวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ.๒๕๔๓ การแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดีแยกออกเป็น ๒ ส่วนคือ การแสวงหาข้อเท็จจริงจากคำฟ้อง คำให้การ คำคัดค้านคำให้การ และคำให้การเพิ่มเติมส่วนหนึ่งกับการแสวงหาข้อเท็จจริงของศาลอีกส่วนหนึ่ง

การแสวงหาข้อเท็จจริงจากเอกสารของคู่กรณี (คำฟ้อง คำให้การ คำคัดค้านคำให้การ และคำให้การเพิ่มเติม) เป็นหน้าที่ของตุลาการเจ้าของสำนวนและเป็นวิธีการหลักในการแสวงหาข้อเท็จจริงของศาล กล่าวคือ เมื่อตุลาการเจ้าของสำนวนได้ตรวจคำฟ้องและเห็นว่าคำฟ้องที่ยื่นเป็นคำฟ้องที่สมบูรณ์ครบถ้วน จะมีคำสั่งรับคำฟ้องไว้พิจารณาและสั่งให้ผู้ถูกฟ้องคดีทำคำให้การ ผู้ถูกฟ้องคดีจะต้องยื่นคำให้การและพยานหลักฐานพร้อมกับจัดทำสำเนาคำให้การและสำเนาพยานหลักฐานยื่นต่อศาลภายใน ๓๐ วัน หรือภายในระยะเวลาที่ศาลกำหนด โดยผู้ถูกฟ้องคดีจะฟ้องแย้งมาในคำให้การก็ได้ หากผู้ถูกฟ้องคดีไม่ยื่นคำให้การพร้อมพยานหลักฐานภายในระยะเวลาที่กำหนดกฎหมายจะถือว่าผู้ถูกฟ้องคดียอมรับข้อเท็จจริงตามข้อหาของผู้ฟ้องคดี ซึ่งศาลมีอำนาจพิจารณาพิพากษาต่อไปได้ตามที่เห็นเป็นการยุติธรรม

เมื่อผู้ถูกฟ้องคดียื่นคำให้การแล้วศาลจะส่งสำเนาคำให้การพร้อมทั้งสำเนายานหลักฐานไปยังผู้ฟ้องคดี เพื่อให้ผู้ฟ้องคดีทำคำคัดค้านหรือยอมรับคำให้การ ภายใน ๓๐ วัน หรือภายในระยะเวลาที่ศาลกำหนด ในกรณีที่ผู้ฟ้องคดีไม่ทำคำคัดค้านคำให้การและไม่แจ้งต่อศาล เป็นหนังสือว่าประสงค์จะให้ศาลพิจารณาพิพากษาคดีต่อไปภายในกำหนดระยะเวลาดังกล่าวศาลอาจสั่งจำหน่ายคดีออกจากสารบบความได้ คำคัดค้านคำให้การของผู้ฟ้องคดีจะทำได้เฉพาะในประเด็นที่ยกขึ้นกล่าวแล้วในคำฟ้อง หรือคำให้การ หรือที่ศาลกำหนด และเมื่อมีการยื่นคำคัดค้านคำให้การแล้วให้ศาลส่งสำเนาคำคัดค้านคำให้การให้แก่ผู้ถูกฟ้องคดีเพื่อทำคำให้การเพิ่มเติมภายใน ๑๕ วัน หรือภายในระยะเวลาที่ศาลกำหนด เมื่อพ้นกำหนดระยะเวลาดังกล่าวแล้ว หรือเมื่อผู้ถูกฟ้องคดียื่นคำให้การเพิ่มเติมแล้ว ตุลาการเจ้าของสำนวนมีอำนาจจัดทำบันทึกของตุลาการเจ้าของสำนวนเสนอองค์คณะเพื่อพิจารณา ต่อไป

จากขั้นตอนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การแสวงหาข้อเท็จจริงจากคู่กรณี ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักเรื่องการฟังความสองฝ่ายและการโต้แย้งชี้แจง ซึ่งสามารถ สร้างความเป็นธรรมให้แก่คู่กรณีได้เป็นอย่างดี โดยปกติแล้วจะมีขั้นตอน ๔ ขั้นตอนตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ถ้าศาลเห็นว่าไม่มีความจำเป็นต้องดำเนินการให้ครบทุกขั้นตอนดังกล่าว (เช่น ปรากฏข้อเท็จจริงอย่างชัดเจน หรือไม่อาจโต้แย้งหรือปฏิเสธได้) ก็อาจยกเว้นไม่ดำเนินการจนครบทุกขั้นตอนก็ได้ ดังจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องการสรุปสำนวน

การแสวงหาข้อเท็จจริงของศาล หลักสำคัญของวิธีพิจารณาคดีปกครองซึ่งเป็นระบบไต่สวนนั้น ตุลาการศาลปกครองมีอำนาจที่จะแสวงหาข้อเท็จจริงได้อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นพยานบุคคล พยานเอกสาร พยานผู้เชี่ยวชาญ หรือพยานหลักฐานอื่น หรือไปทำการตรวจสอบสถานที่ หรือส่งประเด็นไปให้ศาลอื่นแสวงหาข้อเท็จจริงแทน กับมีอำนาจเรียกคู่กรณี หน่วยงานทางปกครอง เจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องให้ส่งเอกสาร หรือพยานหลักฐานใด ๆ รวมทั้งให้มาให้อัยการ ทั้งนี้ โดยไม่จำกัดเฉพาะแต่พยานหลักฐานของคู่กรณีเท่านั้น แต่ศาลจะต้องเปิดโอกาสให้คู่กรณีนั้นโต้แย้งคัดค้านหรือชี้แจงข้อเท็จจริงดังกล่าวได้เสมอ โดยในการไต่สวนศาลจะทำหน้าที่เป็นผู้ทำการซักถามเอง การแสวงหาข้อเท็จจริงของศาลตามขั้นตอนนี้โดยปกติเป็นเรื่องที่อยู่ในขั้นตอนของตุลาการเจ้าของสำนวน อย่างไรก็ดี องค์คณะพิจารณาพิพากษาก็มีอำนาจที่จะใช้วิธีการแสวงหาข้อเท็จจริงดังกล่าวได้ด้วย

กรณีที่คู่กรณีไม่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อเท็จจริงต่อศาล ในกรณีที่คู่กรณีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่แสดงพยานหลักฐานของฝ่ายตนภายในระยะเวลาที่ศาลกำหนด กฎหมายให้ถือว่าคู่กรณีที่ไม่ได้แสดงพยานหลักฐานนั้น ไม่มีพยานหลักฐานสนับสนุน หรือยอมรับข้อเท็จจริงตามพยานหลักฐานของคู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่ง โดยให้ศาลปกครองพิจารณาพิพากษาต่อไปตามที่เห็นเป็น

การยุติธรรม และอาจจะต้องรับโทษทางอาญาในความผิดฐานขัดหมายหรือคำสั่งของศาลตาม มาตรา ๑๗๐ แห่งประมวลกฎหมายอาญาอีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ ในกรณีที่เป็นกรกระทำของหน่วยงานทางปกครอง หรือนายกรัฐมนตรีเพื่อ ดำเนินการแก้ไขปรับปรุงหรือสั่งการหรือลงโทษทางวินัยต่อไป และศาลเองอาจสั่งลงโทษฐาน ละเมิดอำนาจศาลได้อีกด้วย ในกรณีที่ศาลมีคำสั่งให้ผู้ฟ้องคดีมาให้อัยการหรือแสดงพยานหลักฐาน ต่อศาลแล้วผู้ฟ้องคดีไม่มาหรือปฏิบัติตามคำสั่งศาล โดยไม่มีเหตุผลอันสมควร ศาลอาจสั่งจำหน่าย คดีเสียก็ได้

๒.๓ การสรุปสำนวน

ในกรณีที่ตุลาการเจ้าของสำนวนได้พิจารณาข้อเท็จจริงจากคำฟ้อง คำให้การ ฯลฯ และการชี้แจงของคู่กรณี รวมทั้งข้อเท็จจริงที่ได้มาจากการแสวงหาข้อเท็จจริงของศาลเองแล้วไม่ว่า ในขณะใด เห็นว่าคดีมีข้อเท็จจริงเพียงพอที่จะพิจารณาพิพากษาหรือมีคำสั่งชี้ขาดคดีได้แล้ว หรือ ในกรณีที่ศาลมีคำสั่งรับคำฟ้องแล้ว ตุลาการเจ้าของสำนวนเห็นว่าจากข้อเท็จจริงที่ปรากฏในคำฟ้อง สามารถวินิจฉัยชี้ขาดคดีได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการแสวงหาข้อเท็จจริงในคดีอีก (ไม่ว่าจะครบ ๔ ขั้นตอนแล้วหรือไม่) ตุลาการเจ้าของสำนวนมีอำนาจจัดทำบันทึกสรุปข้อเท็จจริง ประเด็นที่ จะต้องวินิจฉัย และความเห็นเกี่ยวกับประเด็นที่จะต้องวินิจฉัยพร้อมสำนวนคดีเสนอให้องค์คณะ พิจารณาคำเนินการต่อไป ซึ่งในการทำบันทึกนี้ตุลาการเจ้าของสำนวนจะต้องเสนอความเห็นของ ตนในการวินิจฉัยคดีด้วยว่าควรวินิจฉัยในแนวทางใด

ในกรณีที่องค์คณะพิจารณาสำนวนคดีดังกล่าวแล้วเห็นว่าไม่มีกรณีต้องแสวงหา ข้อเท็จจริงเพิ่มเติม ตุลาการหัวหน้าคณะจะมีคำสั่งกำหนดวันสิ้นสุดการแสวงหาข้อเท็จจริง แล้วส่ง สำนวนคดีให้อธิบดีศาลปกครองชั้นต้นพิจารณา เพื่อส่งสำนวนคดีนั้นให้ตุลาการผู้แถลงคดีจัดทำคำ แถลงการณ์เป็นหนังสือ เว้นแต่ในคดีที่เป็นเรื่องเร่งด่วน เรื่องที่มีข้อเท็จจริงหรือข้อกฎหมายไม่ ยุ่งยาก หรือในกรณีคำขอเกี่ยวกับวิธีการชั่วคราวก่อนการพิพากษาซึ่งอาจแถลงการณ์ด้วยวาจาได้ เมื่อตุลาการผู้แถลงคดีได้จัดทำคำแถลงการณ์เป็นหนังสือหรือสามารถเสนอคำแถลงการณ์ด้วยวาจา ได้แล้ว องค์คณะจะกำหนดวันนั่งพิจารณาคดีครั้งแรกต่อไปหลังจากที่ได้หารือกับอธิบดี ศาลปกครองชั้นต้นแล้ว

จากอำนาจหน้าที่ของตุลาการเจ้าของสำนวนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ตุลาการ เจ้าของสำนวนจะเป็นผู้มีหน้าที่สำคัญในการพิจารณาคดีของศาลปกครอง เพราะจะเป็นผู้รวบรวม ข้อเท็จจริงต่างๆ ในคดี และพิจารณาเสนอความเห็นในเบื้องต้นต่อองค์คณะก่อนที่องค์คณะจะรับ ฟังคำแถลงการณ์ของตุลาการผู้แถลงคดีและมีคำพิพากษาต่อไป

๒.๔ การนั่งพิจารณาคดีและการแถลงการณ์ของตุลาการผู้แถลงคดี

๒.๔.๑ การนั่งพิจารณาคดี

เป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพิจารณาคดีปกครอง หลังจากเสร็จสิ้นขั้นตอนการแสวงหาข้อเท็จจริงและการสรุปสำนวนแล้ว องค์กรจะต้องจัดให้มีการนั่งพิจารณาอย่างน้อย ๑ ครั้งเพื่อให้คู่กรณีมีโอกาสมาแถลงด้วยวาจาต่อหน้าองค์กรคณะ ในการนี้ศาลจะต้องส่งสรุปข้อเท็จจริงของตุลาการเจ้าของสำนวนให้คู่กรณีทราบล่วงหน้าไม่น้อยกว่า ๗ วัน โดยคู่กรณีมีสิทธิยื่นคำแถลงและนำพยานหลักฐานมาสืบเพิ่มเติมประกอบคำแถลงดังกล่าวในวันนั่งพิจารณาคดี

การนั่งพิจารณาคดีจะต้องกระทำโดยเปิดเผยเว้นแต่จะเข้าข้อยกเว้นที่ศาลปกครองจะเห็นสมควรห้ามเปิดเผยข้อเท็จจริงหรือพฤติการณ์ต่างๆ ในคดีใดเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดี หรือเพื่อคุ้มครองประโยชน์สาธารณะ ศาลปกครองอาจมีคำสั่งห้ามประชาชนมิให้เข้าฟังการพิจารณาหรือห้ามมิให้ออกโฆษณาข้อเท็จจริงหรือพฤติการณ์ต่างๆ ในคดีนั้นได้

ในวันนั่งพิจารณาคดีครั้งแรก หากคู่กรณีประสงค์จะยื่นคำแถลงเป็นหนังสือ จะต้องยื่นต่อศาลก่อนวันนั่งพิจารณาคดี หรืออย่างช้าที่สุดในช่วงวันนั่งพิจารณาคดี คำแถลงเป็นหนังสือที่ยื่นต่อศาลนั้นต้องเป็นข้อเท็จจริงที่เคยยกขึ้นอ้างไว้แล้วเท่านั้น เว้นแต่เป็นข้อเท็จจริงที่เป็นประเด็นสำคัญแห่งคดีซึ่งมีเหตุจำเป็นหรือพฤติการณ์พิเศษที่ทำให้ไม่อาจเสนอต่อศาลได้ก่อนหน้านั้น ในการนี้คู่กรณีมีสิทธินำพยานหลักฐานมาสืบประกอบคำแถลงเป็นหนังสือที่ยื่นต่อศาลได้ สำหรับขั้นตอนในการนั่งพิจารณาคดีครั้งแรก เริ่มด้วยตุลาการเจ้าของสำนวนจะสรุปข้อเท็จจริงและประเด็นของคดี หลังจากนั้นคู่กรณีสามารถแถลงด้วยวาจาประกอบคำแถลงเป็นหนังสือที่ได้ยื่นไว้แล้วโดยให้ผู้ฟ้องคดีแถลงก่อน และด้วยเหตุที่กระบวนการพิจารณาคดีของศาลปกครองมีลักษณะเป็นกระบวนการพิจารณาทางเอกสารเป็นหลัก ดังนั้น คำแถลงด้วยวาจาของคู่กรณีจะต้องกระชับ อยู่ในประเด็น และไม่อาจแถลงนอกเหนือไปจากที่ปรากฏในคำแถลงเป็นหนังสือได้

ในการนั่งพิจารณาคดี หากจำเป็นจะต้องซักถามคู่กรณีและพยาน ศาลจะเป็นผู้ดำเนินการ และจะต้องจัดทำรายงานกระบวนการพิจารณาลงลายมือชื่อศาล และคู่กรณีไว้เป็นหลักฐานด้วย ในกรณีที่คู่กรณีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดฝ่าฝืนข้อกำหนดเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของศาล และศาลสั่งให้ออกไปจากบริเวณศาล ศาลจะพิจารณาคดีลับหลังคู่กรณีฝ่ายนั้นก็ได้

๒.๔.๒ การแสดงการณ์ของตุลาการผู้แถลงคดี

เมื่อเสร็จสิ้นการแถลงและการนำพยานหลักฐานมาตีบของคู่กรณีแล้วตุลาการผู้
แถลงคดีจะชี้แจงด้วยวาจาประกอบคำแถลงการณ์เป็นหนังสือ หรือเสนอ คำแถลงการณ์ด้วยวาจา
ต่อองค์คณะ ในการนี้บุคคลซึ่งไม่ได้รับอนุญาตจากศาลจะอยู่ในห้องพิจารณาไม่ได้

ในการแถลงการณ์ของตุลาการผู้แถลงคดีนั้น ตุลาการผู้แถลงคดีจะเสนอความเห็นในการวินิจฉัยคดีของตนโดยอิสระต่อองค์คณะว่าเป็นอย่างไร ความเห็นของตุลาการผู้แถลงคดีจะเป็นสิ่งที่ถ่วงดุลความเห็นขององค์คณะ เพราะจะทำให้ห้ององค์คณะต้องมีความละเอียดรอบคอบ และมีเหตุผลสนับสนุนอย่างแน่นแฟ้นในการพิจารณาพิพากษาคดีปกครองแต่ละคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีความเห็นแตกต่างไปจากความเห็นของตุลาการผู้แถลงคดี

๒.๕ คำพิพากษา และคำสั่งของศาล

เมื่อเสร็จสิ้นการแถลงการณ์ของตุลาการผู้แถลงคดี ตุลาการหัวหน้าคณะ จะนัดประชุมปรึกษาหารือมีคำสั่ง โดยจะกระทำในวันเดียวกับวันที่ตุลาการผู้แถลงคดีชี้แจงก็ได้ นอกจากนั้นอธิบดีศาลปกครองชั้นต้นมีอำนาจหน้าที่จะให้มีการวินิจฉัยปัญหาหรือคดีโดยที่ประชุมใหญ่ตุลาการในศาลปกครองชั้นได้ หากเห็นว่าเป็นคดีที่มีความสำคัญ เช่น เป็นคดีเกี่ยวกับประชาชนเป็นจำนวนมากหรือเกี่ยวกับประโยชน์สาธารณะที่ส่งผลกระทบอย่างมาก หรือเป็นการวางหลักกฎหมายปกครองที่สำคัญ เป็นต้นในกรณี que คำพิพากษาหรือคำสั่งใดจะต้องกระทำโดยตุลาการหลายคน คำพิพากษาหรือคำสั่งนั้นจะต้องบังคับตามความเห็นของฝ่ายข้างมาก หากตุลาการผู้ใดมีความเห็นแย้งจะต้องทำความเข้าใจในคำพิพากษาหรือคำสั่งนั้น (ศาลปกครอง, online)

แผนภาพที่ ๒ แผนภูมิกระบวนการพิจารณา

